

NIE SOM PROTI SYSTÉMU
SYSTÉM JE PROTI MNE!

[Anti]system na Slovensku

Správa za rok 2023

DEKK Inštitút
Január 2024

www.dekk.institute

POĎAKOVANIE A TECHNICKÉ INFORMÁCIE

- Autori: Dr. Pavol Kosnáč, Dott. Hugo Gloss
- Dátová analytika: Veronika Cigánková
- Recenzent: prof. Miroslav Mareš, politológ, Masarykova univerzita
- Poďakovanie: Dr. Martinovi Lukáčovi za kontrolu dátovej analýzy. Dr. Márii Friedmannovej za pomoc s dizajnom dotazníka a konzultácie k psychologickým aspektom a generačnej situácii mileniálov a „generácie Z“. Dr. Robertovi Tomšíkovi za poskytnuté konzultácie k šíreniu narcistických vlastností v populácii. Matejovi Kandríkovi za diskusiu o koncepte antisystému a antiestablišmentu. Jánovi Dingovi za konzultáciu ekonomických dát.
- Údaje, texty a infografika analýzy [Anti]systém na Slovensku 2023 sú voľne šíriteľné pod podmienkou uvedenia ich zdroja.
- Ak pri dátach v texte nie je uvedený iný zdroj, dáta pochádzajú z prieskumu, ktorý realizovala pre DEKK Inštitút agentúra FOCUS. Technické údaje k zberu:

Typ prieskumu	celoslovenský reprezentatívny kvantitatívny prieskum
Výber vzorky	kvótny výber na základe oficiálnych údajov Štatistického úradu SR
Veľkosť vzorky	1 009 respondentov, 18+ rokov
Kvótny znaky	pohlavie, vek, vzdelanie, národnosť, veľkosť bydliska, kraj
Metóda rozhovoru	CAPI (osobné interview zaznamenávané do štandardizovaného elektronického dotazníka)
Terénny zber údajov	vyškolení anketári
Termín zberu	9. 8. – 16. 8. 2023

Analýza [Anti]systém na Slovensku 2023 vznikla vďaka podpore Konrad Adenauer Stiftung, zastúpenie v Slovenskej republike.

DEKK Inštitút
Lermontovova 911/3
811 05 Bratislava-Staré Mesto
IČO: 53486234

www.dekk.institute

Ilustračná fotografia na titulnej strane: archív DEKK Inštitútu.

Podakovanie a technické informácie	2
Predstavenie a účel analýzy [Anti]systém na Slovensku	4
Executive Summary	5
Čo je to AntiSystém?	6
Dôvera v „systém“.....	8
Kto „je“ antisystém na Slovensku?.....	9
Čo si antisystém na Slovensku myslí?.....	11
Dôvody odmietania „systému“	17
Ekonomické dôvody.....	17
Spoločenské dôvody.....	19
Psychologické dôvody.....	22
Prípadová mikroštúdia: situácia mladých dospelých v „systéme“.....	29
Je antisystémový sentiment „zlý“?	30
Proruský sentiment na Slovensku	32
Záver a budúce výzvy	33
Príloha - experimentálny spôsob hľadania konsenzu online	35
DEKK Inštitút - predstavenie	38
Prečo názov DEKK?.....	39
Podporte nás.....	39
Použité zdroje dát	40

PREDSTAVENIE A ÚČEL ANALÝZY [ANTI]SYSTÉM NA SLOVENSKU ●

- Autormi analýzy [Anti]systém na Slovensku 2023 sú členovia DEKK Inštitútu. **Dlhodobou víziou DEKK Inštitútu je pochopenie problému rozpadu a regenerácie sociálnej kohézie na Slovensku a v Európe.** „Sociálna kohézia“, resp. spoločenská súdržnosť, je pojem opisujúci sily, ktoré držia ľudské skupiny pohromade – a antisystémové tendencie sú významným symptómom erózie sociálnej kohézie, poklesu vzájomnej aj inštitucionálnej dôvery alebo oslabenia spoločenskej zmluvy.
- Preto je **cieľom analýzy [Anti]systém na Slovensku pravidelne prinášať relevantné údaje o dôvodoch spoločenskej frustrácie na systémovej, teda „makro“-úrovni.** Zozbierané dáta nám ponúknu lepší prehľad o aktuálnej situácii a pomôžu identifikovať oblasti, ktoré si vyžadujú zvýšenú pozornosť – zo strany občanov a aj zo strany štátu.
- Nedôvera v systém je do istej miery zdravá tendencia, ak však presiahne istú úroveň, krajina má problém so stabilitou a stojí pred potenciálne radikálnymi zmenami. S tými má Slovensko intímnu skúsenosť a väčšina populácie si ich živo pamätá – radikálnu zmenu systému krajina absolvovala v r. 1989. **Cieľom autorov nie je stigmatizovať ľudí, ktorí neveria systému.** Ako uvádzame nižšie, časť populácie pre to má objektívne dôvody, prípadne sa do tejto kategórie dostala bez akejkoľvek aktivity – napr. preto, že udržiava rovnaký životný štýl ako v mladosti a „nejde s dobou“. **Autori vnímajú rast antisystému ako symptóm reálnych či domnelých problémov systému,** ktoré treba skúmať a riešiť. S týmto cieľom, a žiadnym iným, vznikla táto štúdia.
- Vzhľadom k rozsahu tejto analýzy nie je reálne tému uchopiť tak, aby boli pokryté všetky dôležité faktory ovplyvňujúce rast antisystému. Účelom je pochopiť súčasnú spoločenskú realitu, pretože iba ak poznáme realitu, je možné na situáciu primerane reagovať a opierať sa viac o dáta a menej o subjektívne intuície. **Táto štúdia je prvým krokom v snahe zarámčovať problém antisystému v slovenskej spoločnosti ako prejav nedôvery nielen vo vládu či v štát, ale nedôvery na hlbšej úrovni – nedôvery v samotný „systém“, teda fundamentálne piliere súčasnej modernej spoločnosti,** reprezentovanej na Slovensku dominantnými západnými kultúrnymi vplyvmi – v rovine politiky liberálnou demokraciou, v rovine ekonomického systému kapitalizmom a v rovine životného štýlu individualizmom. Má otvoriť diskusiu o danom probléme a pozýva ostatných výskumníkov a analytikov, aby ju rozvíjali, opravovali či prepracovali.
- Súčasťou našej misie je aj podpora bádania v témach súvisiacich s kohéziou, preto budeme dáta z tohto prieskumu sprístupňovať odbornej verejnosti. Sledujte [webstránku DEKK Inštitútu](#), resp. [Slovenský archív sociálnych dát](#) pri Slovenskej akadémii vied.

Samotné výsledky prieskumu nie sú veľmi príjemné, ale prajeme Vám inšpiratívne čítanie. Prvým krokom pri riešení akéhokoľvek problému je poznať realitu. Až potom hľadať spôsoby, ako ju zlepšovať.

Tím DEKK Inštitútu

EXECUTIVE SUMMARY ●

- Autori definujú antisystém ako presvedčenie, že „systému“, v ktorom žijem, nezáleží na mojom blahu alebo mi dokonca zámerne škodí. S týmto presvedčením na Slovensku v istej miere stotožňuje 50,7 % ľudí. Nižšie uvádzame popis názorov a presvedčení IBA týchto 50,7 % respondentov. Pre porovnanie hodnôt medzi „antisystémom“ a „systémom“ a ich porovnanie s celkovým priemerom slovenskej populácie pozri Tabuľku 1 na str. 15 a 16.
- Antisystém nie je možné definovať bez definície „systému“. Na základe terénneho výskumu a kvalitatívnych interview autori definujú „systém“ z perspektívy antisystému (!) ako dominantné kultúrne vplyvy, ktoré sú piliermi súčasného spoločenského poriadku. Dominantnými kultúrnymi vplyvmi na Slovensku a v celej Európe sú dnes vplyvy „západné“. To v politickej rovine znamená systém liberálnej demokracie s dôrazom na práva jednotlivca, v ekonomickej rovine rôzne formy kapitalizmu a v rovine životného štýlu individualizmus a konzumerizmus.
- Slovenský antisystém je skôr starší, chudobnejší a s nižšou úrovňou formálneho vzdelania. Politicky sa sebaidentifikuje prevažne stredo-ľavo a konzervatívne. Takmer 86 % ľudí v antisystéme je zároveň presvedčených, že nielen systém, ale aj štát je nastavený proti nim, 77,5 % verí, že za socializmu sa žilo lepšie a 70 % vníma kapitalizmus ako krutý a nespravodlivý systém. Meritokracia im ale nevadí – 84 % považuje za spravodlivé, ak schopnejší a usilovnejší zarábajú viac. 52 % si myslí, že zisk z malého podnikania je morálny, z veľkého väčšinou však už nie. Na otázku, kto môže za väčšinu problémov Slovenska, 54 % odpovedá, že konkrétni ľudia, ale nie tí bežní (teda elity), a vyše 37 % je presvedčených, že zodpovedný je vplyv zo zahraničia. Iba 59 % považuje za správne garantovať rovnosť menším pred zákonom. Geopoliticky z ich perspektívy Slovensko patrí podľa 13 % na Západ, 23 % na Východ a podľa 58 % niekde medzi. Väčšina si myslí, že záväzky vyplývajúce z členstva v EÚ (54 %) a NATO (58 %) nie sú dostatočne vyvážené výhodami, ktoré z nich pre Slovensko plynú. Takmer 24 % tvrdí, že spoločnosť potrebuje radikálne riešenia, a to je možné iba revolúciou, a takmer 13 %, naopak, tvrdí, že nemá zmysel snažiť sa o zmenu spoločnosti, lebo sa to nedá a treba len nejako prežiť. 70% je presvedčených, že svetové udalosti neriadia volení politici, ale tajné skupiny, ktoré sa usilujú o vytvorenie totalitnej svetovlády. A 51,9 % sa doma alebo pri stretnutí s rodinou nerozpráva o kontroverzných témach, lebo to zhoršuje vzájomné vzťahy.
- Dôvody odmietania „systému“ môžu stáť na reálnych aj zdanlivých základoch. Medzi tie reálne patria:
 1. **Ekonomické:** situácia sa za ostatné roky alebo od konca minulého režimu reálne zhoršila pre baníkov, pre 12,3 % ľudí v tzv. príjmovej chudobe, časti osamelo žijúcich dôchodcov či matiek samoživiteliek.
 2. **Spoločenské:** spoločenské postavenie či profesná prestíž sa za posledné roky alebo od konca minulého režimu reálne zhoršila robotníckej triede, ale aj príslušníkom bezpečnostných zborov či niektorým typom učiteľov.
 3. **Psychologické dôvody:** zmena životného štýlu so silnejúcim individualizmom priniesla eróziu komunit aj autorít, čo v praxi znamená nárast osamelosti, neistoty a nepredvídateľnosti sveta či šírenie narcistických vlastností v populácii.

ČO JE TO ANTISYSTÉM? ●

Antisystém je termín, ktorý používajú politici aj novinári, no v podstate stále presne nevieme, čo znamená. Zároveň sa používa pomerne voľne, často v pejoratívnom zmysle, ako synonymum pre nejakú formu extrémizmu, pričom k nemu rôzni komentátori priradujú niekedy až polovicu slovenskej spoločnosti, zvlášť ak niektorý prieskum ukáže napríklad to, že iba polovica Slovákov si je istá, že chce víťazstvo Ukrajiny vo vojne s Ruskom.¹

Čo termín „antisystém“ znamená? V rámci výskumu DEKK Inštitútu definujeme antisystém nasledovne: Je to subjektívne presvedčenie, že „systému“, v ktorom žijem, nezáleží na mojom blahu alebo mi dokonca zámerne škodí.

Z praktických dôvodov delíme antisystém na „všeobecný“ a „aktívny“. K všeobecnému antisystému patrí časť populácie, ktorá je presvedčená, že systém je nastavený proti nej. „Aktívny“ antisystém je podskupinou všeobecného, s ktorým zdieľa presvedčenie o nepriateľskom nastavení systému, avšak na rozdiel od toho všeobecného daný systém aktívne odmieta. Toto odmietnutie má v praxi stovky rôznych podôb, od otvorenej snahy o legálnu či nelegálnu zmenu systému, cez budovanie paralelných spoločností až po prijatie alternatívneho životného štýlu, ktorý aktívne odmieta viacero základných kultúrnych prvkov modernej spoločnosti. Cieľom tejto analýzy je rámcovať širší, teda všeobecný antisystém.

„V rámci výskumu DEKK Inštitútu definujeme antisystém nasledovne: Je to subjektívne presvedčenie, že „systému“, v ktorom žijem, nezáleží na mojom blahu alebo mi dokonca zámerne škodí.“

Z popisu teda vyplýva, že je rovnako dôležité definovať „systém“.

Mnohí komentátori aj odborníci sú intuitívne zvädzaní vnímať systém ako synonymum pre štát a spoločenské elity, teda držiteľov formálnej aj neformálnej spoločenskej moci – tzv. „establišment“. V praxi to predstavuje politikov a politické strany, štátne orgány ako napríklad políciu a súdy, významné médiá, firmy a predstaviteľov finančného sektora, cirkvi a vplyvné osobnosti (v niektorých krajinách napr. dodnes aj aristokraciu). Nedôvera a podozrievavosť voči štátu a elitám, teda „establišmentu“, je starý fenomén, ktorý sa študuje dlho a je známy pod termínom „anti-establišment“.

¹ Štrba, P., Prieskum: Len polovica Slovákov chce víťazstvo Ukrajiny. Rusku fandia voliči Smeru a Republiky, Aktuality.sk, 4. 10. 2022.

Ako píše analytik Matej Kandrík, establišment je národnou záležitosťou – týka sa zvyčajne spoločenského usporiadania konkrétnej krajiny.² Antisystém je niečo viac.

Antisystém je o nedôvere a podozrievavosti alebo priamo odmietnutí nielen establišmentu, ale s ním aj dominantných kultúrnych a filozofických vplyvov, ekonomického modelu a životného štýlu. Dominantnými kultúrnymi vplyvmi na Slovensku a v celej Európe sú dnes vplyvy „západné“. To v politickej rovine znamená systém liberálnej demokracie s dôrazom na práva jednotlivca, v ekonomickej rovine rôzne formy kapitalizmu a v rovine životného štýlu individualizmus a konzumerizmus. Západné kultúrne vplyvy optimalizovali dnešné európske spoločnosti na ochranu práv a slobôd jednotlivca a jeho osobný blahobyť.³

Z nášho terénneho výskumu vyplýva, že veľká časť antisystémového sentimentu je práve reakciou na tieto dominantné kultúrne vplyvy. Geopolitická minulosť Slovenska v tzv. východnom bloku spôsobila, že zatiaľ čo väčšina Európy sa adaptovala na spoločenské a hospodárske zmeny postupne v priebehu 20. storočia, tí, čo skončili za Železnou oponou, sa na vyše 40 rokov (1948 – 1989) vybrali opačným smerom a po páde komunizmu na nich zmeny, ktoré sa v západnej Európe diali postupne hlavne od druhej svetovej vojny, dopadli ako kladivo. Spoločensko-ekonomický vývoj, ktorý vstrebával zvyšok Európy 80 rokov, musela slovenská spoločnosť absorbovať za zlomok tohto času. Mnohí sa týmto spoločensko-ekonomickým zmenám prispôbilibi a dnes sa má väčšina Slovákov materiálne výrazne lepšie ako sa mala za socializmu.^{4 5} Avšak nie všetci v novom systéme prosperujú – ako materiálne, tak mentálne. Nezvykli si naň – a neveria mu.

„Antisystém je o nedôvere a podozrievavosti alebo priamo odmietnutí nielen establišmentu, ale s ním aj dominantných kultúrnych a filozofických vplyvov a životného štýlu.“

2 Kandrík, M., Koho bude voliť exvolic Fica, alebo kto je antisystém a prečo silnie, Sme.sk, 5. 4. 2019.

3 Autori sú si vedomí, že už desiatky rokov existujú rôzne typy kritiky liberalizmu, kapitalizmu a individualisticko-konzumeristického životného štýlu, počnúc Z. Baumanom, F. Fukuyamom a S. Borgom a končiac P. Deneenom či J. Milibankom. Táto analýza stojí na terénnom výskume a prieskumoch verejnej mienky, postupujúc induktívne od zdrojov nespokojnosti obyvateľstva k širšiemu rámcovaniu tejto nespokojnosti, a nie naopak. V budúcich ročníkoch merania antisystému nevyklúčujeme aj porovnanie s existujúcimi teóriami vyššie spomenutých a ďalších autorov.

4 Štatistický úrad SR, ŽIVOT SR V ROKOCH 1989 AŽ 2018: Ceny vybraných potravín, tovarov a služieb, 15. 11. 2019.

5 Archiv ČT24 - Důsledky socialistického hospodářství, Česká televízia, zverejnené na YouTube.com 27. 2. 2016.

DÔVERA V „SYSTEM“

DEKK Inštitút nedávno vydal štúdiu o stave (ne)dôvery na Slovensku, ktorej závery boli zmiešané, dá sa ale konštatovať, že medziľudská dôvera je v slovenskej spoločnosti veľmi nízka (v 2023 na úrovni 21,9 %) a inštitucionálna dôvera, napriek niektorým úspešným sektorom, ako sú univerzity a vedecké pracoviská, miestna samospráva či lokálne slovenské firmy a podniky, je pomerne nízka, s katastrofickou úrovňou dôvery v politické inštitúcie a ďalšie inštitúcie kľúčové pre fungovanie štátu, ako je napríklad justícia.⁶ Inými slovami, značná časť slovenskej populácie neverí svojej vláde (nezávisle od toho, kto aktuálne vládne) a ani svojmu štátu. Čo je ale vážnejšie, veľká časť populácie prestáva veriť aj tomu, že by sa s výmenou vlády či konkrétnymi reformami štátu mohlo niečo reálne zmeniť k lepšiemu. Táto nedôvera ide hlbšie: je to nedôvera v základné piliere celého systému - politického, ekonomického a spoločenského. Je to nedôvera vo férovosť „základných pravidiel hry“ či priamo presvedčenie, že sú nastavené proti nim.

Rastúcou nedôverou v systém, zdá sa, trpí nemalá časť celého západného sveta. Podľa Rachel Botsmanovej, ktorá sa venuje posunu dôvery pod vplyvom nových technológií, istá miera nedôvery existovala vždy, ale svetová ekonomická kríza v r. 2008, keď sme sa v moderných dejinách seriózne priblížili ku kolapsu svetového finančného systému, odštartovala nové kolo prehlbovania nedôvery:

„Táto strata dôvery nie je ničím iným, ako vymiznutím viery v samotný „systém“. Keď nás systém sklamal, čomu máme veriť? Na koho alebo na čo sa môžeme spoľahnúť? [...] Počiatočným epicentrom zrútenia dôvery boli banky, pri tých to ale neskončilo. Po kríze nasledovali nové škandály a ďalšie odhalenia, ktoré ďalej oslabovali dôveru vo vlády, médiá, mimovládne organizácie, veľké spoločnosti a dokonca aj cirkvi.

Podobne ako v telenovele alebo shakespearovskej tragédii prichádzajú epizódy neetického správania v rýchlom slede po sebe – od tých nehorázných, cez tie jednoducho hlúpe až po tie, žiaľ, úplne rutinné. Každá z nich trochu podomlela dôveru verejnosti.

Britský škandál s poslaneckými náhradami, vymyslené dôkazy o zbraniach hromadného ničenia [pred inváziou USA do Iraku v roku 2003 v rámci boja proti terorizmu, pozn. DEKK Inštitútu], predaj konského mäsa v sieti TESCO, nadhodnocovanie [cien, pozn. DEKK Inštitútu] liekov farmaceutickým priemyslom, únik ropy na plošine Deepwater Horizon, hanebné úplatkárstvo predstaviteľov FIFA, aféra s dieslovými motormi Volkswagenu, rozsiahle úniky dát zo spoločností ako Sony, Yahoo! alebo Target, masívne daňové úniky a aféra Panama Papers, manipulácie najväčších svetových bánk s výmennými kurzami, korupčné škandály brazílskej ropnej spoločnosti Petrobras, neschopnosť nájsť účinnú odpoveď na utečeneckú krízu a v neposlednom rade ... sexuálne zneužívanie zo strany katolíckych kňazov, iných duchovných a ďalších pomáhajúcich inštitúcií. Niet divu, že dnes tisíce novinových titulok nariekajú nad tým, že nikto neverí autoritám.”⁷

Nielen Slovensko teda zápasí s eróziou dôvery, a to ako v inštitúcie, tak v systém samotný. Kto sú tí, ktorí systému na Slovensku veria najmenej?

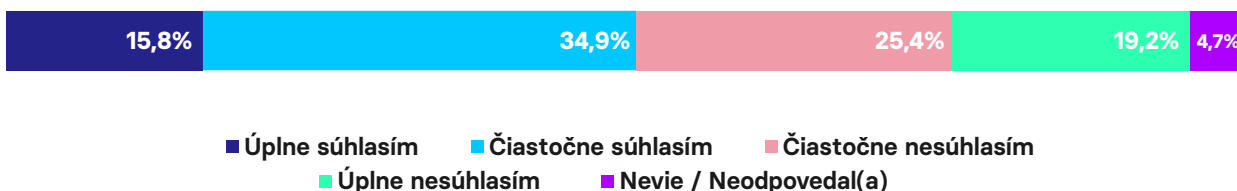
⁶ Kosnáč, P., Gloss, H., [Trendy \[ne\]dôvery 2023](#), DEKK Inštitút, september 2023.

⁷ Botsmanová, R., *Komu se dá věřit?*, Host, Brno 2018, str. 13-14.

KTO „JE“ ANTISYSTÉM NA SLOVENSKU? ●

Antisystém teda znamená odmietnutie dominantných kultúrnych vplyvov – primárne liberálnej demokracie, kapitalizmu a individualizmu. Je to hlboká nedôvera v kultúrne piliere modernej spoločnosti. Je to zároveň komplexný problém, ktorý sa skladá z desiatok rôznych faktorov. Ale tak ako v analýze *Trendy [ne]dôvery 2023* pri meraní sociálnej kohézie na jej rýchlu diagnostiku operatívne používame meranie všeobecnej medziľudskej dôvery, navrhujeme na rýchlu diagnostiku antisystému klásť respondentom otázku, či je podľa nich súčasný spoločenský systém nastavený pre alebo proti ľuďom, ktorí v ňom žijú. Otázka jasne zachytáva pozitívny alebo negatívny sentiment voči „systému“, a zároveň má zachovanú emocionálnu valenciu. Konkrétne:

**Do akej miery súhlasíte alebo nesúhlasíte s tvrdením:
Systém je nastavený proti ľuďom, ako som ja.**

Graf 1: Prehľad antisystémového sentimentu v slovenskej spoločnosti v auguste 2023.
(Zdroj: Agentúra FOCUS pre DEKK Inštitút, 2023)

Z odpovede vyplýva, že 50,7 % populácie⁸ na Slovensku je úplne alebo čiastočne presvedčených, že systém, v ktorom žijú, je nastavený proti nim. Iba 44,6 % obyvateľom systém vyhovuje.⁹ Polovica obyvateľstva má teda so systémom, v ktorom žijú, problém. Pre potreby tejto štúdie ich označujeme ako „všeobecný“ antisystém.

„50,7 % populácie na Slovensku je úplne alebo čiastočne presvedčených, že systém, v ktorom žijú, je nastavený proti nim. Iba 44,6 % obyvateľom systém vyhovuje.“

8 Teda súčet „úplne súhlasím“ a „čiastočne súhlasím“. Danú metódu rozdelenia na dva dominantné sentimenty používa napr. OECD pri meraní dôvery. Metóda je prijateľná, ak okrajové možnosti „úplne súhlasím“, resp. „úplne nesúhlasím“ nie sú zanedbateľné – čo v prípade 15, resp. 19 % platí.

9 4,6% nevedelo odpovedať a 0,1% odmietlo odpovedať.

V rámci demografických ukazovateľov je antisystém najsilnejší medzi najstaršími obyvateľmi (65 rokov a viac), vekovo, naopak, najslabší v najmladšej vekovej kategórii respondentov (18 – 24 rokov). Vzdelanostne sú mierne viac zastúpení ľudia so stredoškolským vzdelaním bez maturity alebo so základným vzdelaním. Ide zväčša o ľudí s podpriemerným príjmom, ale v príjmovej kategórii 1 600 – 2 000 eur mesačne¹⁰ antisystém opäť rastie – nejde teda iba o chudobných ľudí. Nebol identifikovaný žiaden rozdiel v pohlaví. Demograficky sa teda antisystém od systému masívne neodlišuje.

Upozornenie: Autori zdôrazňujú, že od tohto miesta v tejto podkapitole, a v celej nasledujúcej podkapitole sa uvádzajú hodnoty iba pre antisystém, teda asi polovicu populácie Slovenska. Pre porovnanie hodnôt medzi „antisystémom“ a „systémom“, a ich porovnanie s celkovým priemerom slovenskej populácie pozri *Tabuľku 1* na str. 15 a 16.

Z hľadiska všeobecnej medziľudskej dôvery je antisystém voči svojmu okoliu podozrievavejší. Slovenský priemer sa dekády pohybuje okolo 22 – 23 %. V antisystémovej skupine verí ostatným ľuďom iba 18 %; zatiaľ čo v tej systémovej, t. j. u respondentov, ktorí v prieskume deklarovali, že systém nie je nastavený proti nim, je to 28 %.

Z hľadiska sebaidentifikácie na politickom spektre sa antisystém hlási prevažne k stredovej (47,8 %) a ľavicovej (26,1 %) orientácii, pričom k pravici sa prihlásilo iba 13 % respondentov. Na konzervatívno-liberálnej osi je prevažne konzervatívny (45 %), k stredovej pozícii sa prihlásilo 34 % a k liberálnej 14 %.

¹⁰ Môže ísť o prejav odlišných hodnôt, ale teoreticky aj o pocit relatívnej deprivácie, keď ceny energií a inflácia donútili strážiť svoj mesačný rozpočet aj ľudí, ktorí predtým žili bez ekonomických starostí.

ČO SI ANTISYSTÉM NA SLOVENSKU MYSLÍ? ●

Vyššie 86 % respondentov je presvedčených, že rovnako ako systém, aj štát samotný je nastavený proti nim, hoci štát je menej dôležitý – zvyčajne je vnímaný iba ako produkt systému.¹¹ Táto časť obyvateľov pestuje silnú nostalgiu za socialistickým režimom s presvedčením, že život bol vtedy celkovo lepší (77,5 %). Socializmus, ktorý si mnoho ľudí na Slovensku dnes stále pamätá, reprezentuje pre mnohých alternatívu k súčasnému „západnému“ systému.

Ak antisystém odmieta dominantné západné kultúrne vplyvy – teda liberálnu demokraciu, kapitalizmus a individualizmus, položili sme respondentom otázky, ktoré mali pomôcť s identifikáciou ich postojov v tejto názorovej oblasti. Otázky boli formulované jasne a „tvrdo“, aby bol čo najmenší priestor pre nepresné interpretácie.

Nespokojnosť so súčasným stavom spoločnosti, ktorý pomáha vyživovať nostalgiu za socializmom, je percepcia kapitalizmu zo strany antisystému ako krutého a nespravodlivého systému (70 %). Ale zároveň takmer 84 % rovnakých respondentov považuje za spravodlivé, ak schopnejší alebo usilovnejší ľudia zarábajú viac – problém respondentov teda nie je s meritokraciou samotnou. Vo všeobecnosti preto platí, že nerovnosť ľuďom až tak nevaďí, ak sú presvedčení, že vznikla spravodlivo – napr. že niekto zbohatol, lebo pomohol veľa ľuďom, prípadne priniesol na trh inovatívny produkt/ službu, alebo športovec zarába veľa peňazí, pretože patrí k svetovej špičke. Skôr ide o nedôveru v elity, boháčov a veľké zahraničné korporácie: 52 % si myslí, že zisk z malého podnikania je morálny, ale z veľkého väčšinou nie. Tento sentiment opäť nadväzuje na potrebu pocitu spravodlivosti.

Z terénneho výskumu vyplýva, že môže dochádzať k istej mentálnej skratke, keď si človek vie predstaviť, že niekto zarobí veľa peňazí a postaví si vilu. Avšak moderný svet umožňuje škálovanie ekonomík¹², keď jeden človek dokáže zarobiť viac peňazí, ako sú ročné rozpočty celých krajín. A tu nastupuje pocit nedôvery: „Ako by mohlo byť spravodlivé, aby jeden človek zarobil toľko peňazí?“ Odpoveďou na otázku, kto niečo takéto umožnil, je v percepcii respondentov - systém - z ktorého profitujú primárne elity. Na otázku, kto môže za väčšinu problémov na Slovensku, takmer 54 % odpovedá, že konkrétni ľudia, ale nie tí bežní (teda elity), a vyššie 37 % je presvedčených, že zodpovedný je vplyv zo zahraničia. Iba 7 % sa domnieva, že za väčšinu problémov na Slovensku si môžeme my sami - teda bežní ľudia. Pri „hľadaní vinníkov“ za problémy, ktoré Slovensko má, sa medzi respondentami neukázali významné demografické rozdiely, ale je badateľný jemný trend rastu podozrievavosti voči zahraničnému vplyvu s vekom respondenta, a naopak, čím nižší vek, tým vyššia podozrievavosť voči domácim elitám.

11 Tento sentiment sa prejavuje aj mimo antisystému – vzostup neštátnych a nadštátnych aktérov (OSN, MMF, EÚ, NATO, megakorporácie, atď.) oslabuje v mnohých oblastiach výsadné postavenie národného štátu, ktorý je dodnes primárnym referenčným rámcom politického, spoločenského a ekonomického uvažovania väčšiny ľudí. To prispieva k rozvoju rôznych konšpiračných teórií o mocnostiach ovládajúcich národné štáty (od židov po bohaté elity), ktoré strácajú schopnosť nezávislého rozhodovania.

12 Škálovanie ekonomík (angl. Economies of scale) – zníženie výrobných nákladov, ktoré je výsledkom výroby a predaja tovaru vo veľkých množstvách, napríklad schopnosť nakupovať veľké množstvo materiálov za znížené ceny. Zdroj: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/economies-of-scale>

Na kapitalizmus a spoločenské elity teda antisystém nazeraná s hlbokou nedôverou. Keď príde na liberálnu demokraciu, iba 59 % považuje za správne garantovať rovnosť menšín pred zákonom. A nakoniec individualizmus – 55 % si myslí, že sloboda jednotlivca je dôležitejšia ako záujem spoločnosti, a 51 % si myslí že obeta pre dobro celku je dôležitejšia ako sebarealizácia. Pri otázke na ochotu brániť krajinu, ktorá je na Slovensku dlhodobo nízka, si spomedzi obyvateľov s antisystémovým postojom iba 39 % respondentov myslí, že pomáhať brániť krajinu je povinnosťou nielen armády, ale aj ich samotných.

Praktické dopady tzv. kultúrnych vojen a absencie schopnosti rozprávať sa s ľuďmi s odlišným názorom, zasiahli aj prostredie antisystému: 51,9 % opýtaných deklarovalo, že doma alebo pri stretnutí s rodinou úmyselne neotvárajú témy, ako sú vojna na Ukrajine, práva pre LGBTI osoby či covid-19, lebo na niektoré alebo všetky z nich majú také rozdielne názory, že zhoršujú vzájomné vzťahy s ich blízkymi. Každá iniciatíva zameraná na kultivovanie verejnej diskusie tak stojí pred veľmi náročnou úlohou, ak je problémom o kontroverzných témach diskutovať aj doma alebo v rodinnom kruhu.

Medzi kontroverzné témy v rámci antisystému patrí aj geopolitická identita Slovenska. Na otázku „Kam podľa Vás civilizačne a geopoliticky patrí Slovensko?“ odpovedalo 13 % – na Západ, 23 % na Východ a takmer 58 % je presvedčených, že niekde medzi. Slovensko je celkovo unikátne v regióne strednej Európe tým, že Východ geopoliticky vôbec považuje za alternatívu; dokonca aj medzi silne euroskeptickými Maďarmi je Východ (teda Rusko) vnímaný ako alternatíva k európskej orientácii iba 2 % populácie.¹³ V slovenskom antisystéme je vyše 54 % ľudí presvedčených, že členstvo v EÚ obmedzuje našu suverenitu nežiaducim spôsobom a nie je vyvážené výhodami, a vyše 58 % si myslí to isté aj o členstve v NATO. V otázkach na iné aktuálne kontroverzie - 28,5 % antisystému je za podporu Ukrajiny vojenským materiálom a 58 % za podporu humanitárnym materiálom. To je výrazne menej oproti systému.

„Slovensko je celkovo unikátne v regióne strednej Európe tým, že Východ geopoliticky vôbec považuje za alternatívu; dokonca aj medzi silne euroskeptickými Maďarmi je Východ (teda Rusko) vnímaný ako alternatíva k európskej orientácii iba 2 % populácie.“

13 Globsec Trends 2022.

Vo všeobecnosti platí, že čím vyššiu má človek dôveru k ostatným ľuďom (všeobecná medziľudská, tzv. horizontálna dôvera) a k inštitúciám (vertikálna dôvera), tým má väčšiu tendenciu rešpektovať zákony aj odporúčania zo strany štátu. V tomto zmysle demonštrovala pandémia covid-19 túto tendenciu v plnej sile - respondenti, ktorí tvrdili, že ľuďom sa dá vo všeobecnosti veriť, mali aj vyššiu tendenciu dať sa zaočkovať.¹⁴ Na očkovanie sa naša štúdia opytovala, keďže očkovanie pomáha merať dôveru v systém cez konkrétne praktické konanie, nie iba v deklaratívnej rovine. To sa ukázalo aj v praxi – skupina obyvateľov v antisystéme mala mieru zaočkovanosti 53%, zatiaľ čo skupina v systéme mierne vyššiu ako dve tretiny (67%). V prípade miery zaočkovanosti v antisystéme je tiež otázne, či neboli očkovaní z donútenia – napríklad aby si udržali pracovné miesto a pod.

Jedna zo štandardných otázok World Values Survey, ktorá meria základné druhy postojov k zmene v spoločnosti, bola zaradená aj do nášho prieskumu. Tradične meria tri segmenty populácie: prvý, ktorý je proti zmenám v spoločnosti (v antisystéme na úrovni 25,4 %), druhý, ktorý je za postupné zmeny reformami (35,8 %), a tretí, ktorý je presvedčený, že zmena dohodou nie je možná a sú potrebné radikálne riešenia (23,8 %). Veľkosť tretieho segmentu môžeme nazvať aj „revolučný potenciál“.¹⁵

„Revolučný potenciál“ je skepticizmus časti spoločnosti voči možnosti riešiť spoločenské problémy reformou, resp. diskusiou, a predstavuje nárast apetítu po radikálnych riešeniach. Pomáha merať tlak v spoločnosti, v ktorej dochádza ku kolízii predstáv o tom, ako má byť spravovaná. Dá sa očakávať, že to súvisí aj so stratou viery v to, že druhá strana má reálny záujem diskutovať o ich problémoch a obavách, ktoré časť populácie považuje za relevantné. V politickom kontexte sú zástancovia radikálnych riešení často zdrojom hlasov pre strany sľubujúce radikálne zmeny či riskantné inovácie.

Po diskusii s psychológmi sme v snahe zmerať tzv. anómiu spoločnosti zaradili do otázky prieskumu World Values Survey týkajúcu sa základných postojov k zmene v spoločnosti ešte štvrtú možnosť odpovede: *„Naša spoločnosť vôbec nefunguje, nemá zmysel snažiť sa o zmenu, lebo sa to nedá, treba len nejako prežiť.“* V prípade anómie spoločnosti sa jedná o stav rozpadu spoločenských noriem a rezignáciu na starostlivosť o veci verejné, ktorá vedie k uzavretiu sa do svojej skupiny či „kmeňa“, kde sa človek stará primárne o prosperitu a bezpečie svojho najbližšieho okolia, bez ohľadu na to, či to poškodzuje širšiu spoločnosť. Klasickými prejavmi tejto rezignácie sú negatívne spoločenské javy ako vyššia tolerancia voči korupcii a rodinkárstvu. Typický príklad spoločenskej anómie z nedávnej minulosti bola situácia zo 60. až 80. rokov 20. storočia, keď v socialistickom Československu platilo, že „kto nekradne, okráda vlastnú rodinu“, a „zo štátneho krv netečie“. Takto rezignovaní ľudia majú menší problém správať sa korupčne, keďže sú presvedčení, že ich primárnou povinnosťou je v prostredí všeobecnej nedôvery a marazmu postarať sa o seba a svojich najbližších, a majú aj väčšie pochopenie preto, ak to robia aj iní.¹⁶ Tento štvrtý, anomický segment predstavoval 12,8 % z antisystému.

14 Stredne silná pozitívna korelácia s hodnotou 0,3363272 (Phi coefficient, binary-binary relationship).

15 Q42, World Values Survey, vlna 7.

16 Tretina respondentov zo Slovenska tvrdí, že v ich okolí musia dávať úplatok často (31, 9%) alebo vždy (1,3 %). Pozri: World Value Survey, vlna 7, 2022.

**Prečítam Vám štyri základné druhy postojov k spoločnosti na Slovensku.
Vyberte, prosím, ten, ktorý najlepšie vystihuje Váš vlastný názor?**

■ Naša spoločnosť sa musí postupne zlepšovať reformami.

■ Našu súčasnú spoločnosť treba statočne brániť proti všetkým škodlivým silám.

■ Spôsob, akým funguje celá naša spoločnosť sa musí radikálne zmeniť, a to sa dá iba revolúciou.

■ Naša spoločnosť vôbec nefunguje, nemá zmysel snažiť sa o zmenu lebo sa to nedá, treba len nejako prežiť.

■ Neviem / Neodpovedal(a)

*Graf 2: Prehľad všeobecného postoja k zmenám v spoločnosti zo strany antisystému v SR.
(Zdroj: Agentúra FOCUS pre DEKK Inštitút, 2023)*

S anómiou súvisí aj otázka, či ľudia volia z presvedčenia, alebo sa necítia reprezentovaní žiadnou z existujúcich politických strán a sú odkázaní na volenie menšieho zla. Tu vystalo pre autorov jedno z najväčších prekvapení celého prieskumu: vyše 73 % respondentov, ktorí sa prihlásili k antisystému, tvrdí, že volí z presvedčenia, čo predstavuje hodnotu len o niekoľko % viac ako v „systéme“. Ukazuje sa, že rozšírené presvedčenie, že väčšina voličov na Slovensku volí vo voľbách menšie zlo, je mýtus.

Antisystém (rovnako ako systém) je presvedčený, že predstavuje spoločenskú väčšinu – takmer 70 % si myslí, že má rovnaké hodnoty a pohľad na život ako väčšina ľudí na Slovensku.

Mýtom ale nie je miera konšpiračného myslenia v krajine. 70 % antisystému, ale aj vyše 40 % systému si myslí, že svetové udalosti neriadia volení politici, ale tajné skupiny a spolky, ktoré sa usilujú o vytvorenie totalitnej svetovlády. Aj z ďalších výskumov vychádza Slovensko ako krajina, ktorá patrí v prijímaní konšpirácií k najzraniteľnejším na svete – na úrovni krajín v Afrike a na Blízkom východe.¹⁷

Pre kontext je vhodné pozrieť sa aj na to, čo si myslí 44,6 % tých, ktorí sú so systémom spokojní, a porovnať to s antisystémom. Výsledky môžu ukázať, že slovenský antisystém sa v niektorých oblastiach radikálne nelíši od tých, ktorí sú so systémom spokojní.

Pre prehľadnosť prikladáme aj tabuľku porovnávajúcu názory „antisystému“ a „systému“ v porovnaní s reprezentatívnym celoštátnym priemerom:

¹⁷ Gregor, F., [Konšpiračný index je na Slovensku veľmi vysoký](#), 19.01.2023.

Znenie otázky (vo výsledku sa uvádza vážené % súhlasu respondenta)

Antisystém

Systém

SR priemer

Postoj k vlastnej krajine			
Štát je nastavený proti ľuďom ako som ja.	86,9 %	8,3 %	48,0 %
Štyri základné druhy postojov k spoločnosti na Slovensku:			
Spôsob, akým funguje celá naša spoločnosť sa musí radikálne zmeniť, a to sa dá iba revolúciou	23,8 %	7,3 %	15,9 %
Naša spoločnosť sa musí postupne zlepšovať reformami.	35,8 %	60,7 %	47,2 %
Našu súčasnú spoločnosť treba statočne brániť proti všetkým škodlivým silám.	25,4 %	25,6 %	24,9 %
Naša spoločnosť vôbec nefunguje, nemá zmysel snažiť sa o zmenu lebo sa to nedá, treba len nejako prežiť.	12,8 %	4,3 %	8,9 %
Kto podľa Vás môže za väčšinu problémov na Slovensku?			
My sami bežní ľudia, ktorí tu žijeme.	7,5 %	17,3 %	11,5 %
Konkrétni ľudia, ale nie tí bežní.	53,9 %	56,3 %	54,4 %
Vplyvy zo zahraničia.	37,7 %	24,5 %	31,4 %
Volili ste v posledných voľbách...			
Z presvedčenia	73,4 %	67,0 %	69,8 %
Menšie zlo	26,6 %	33,0 %	30,2 %
Doma alebo pri stretnutí s rodinou úmyselne neotváram témy ako sú vojna na Ukrajine, práva pre LGBTI, Covid-19, apod., lebo na niektoré z nich alebo všetky máme tak rozdielne názory, že zhoršujú vzájomné vzťahy.	51,9 %	43,7 %	48,1 %
Ľuďom sa na Slovensku za socializmu žilo lepšie v porovnaní so súčasnosťou.	77,5 %	51,8 %	65,0 %
Brániť svoju krajinu v prípade vojenského napadnutia je aj moja povinnosť, nie len armády.	39,4 %	47,7 %	42,0 %
Brániť svoju krajinu v prípade napadnutia je povinnosť len armády a nie občanov.	55,3 %	49,9 %	52,2 %

Znenie otázky (vo výsledku sa uvádza vážené % súhlasu respondenta)

Antisystém

Systém

SR priemer

Hodnotové presvedčenie			
Kapitalizmus je krutý a nespravodlivý systém.	70,1 %	49,5 %	59,8 %
Je správne garantovať rovnosť menších pred zákonom.	59,7 %	74,7 %	65,6 %
Je spravodlivé, ak schopnejší alebo usilovnejší ľudia zarábajú viac.	83,8 %	85,8 %	83,3 %
Zisk z malého podnikania je morálny, ale z veľkého väčšinou nie.	52,5 %	40,0 %	45,2 %
Obeta pre dobro celku je dôležitejšia ako seberealizácia.	51,8 %	51,8 %	50,2 %
Sloboda jednotlivca je dôležitejšia ako záujem spoločnosti.	55,8 %	53,2 %	53,5 %
Mám rovnaké hodnoty a pohľad na život ako väčšina ľudí na Slovensku.	69,5 %	71,9 %	69,0 %
Boli ste zaočkovaný aspoň jednou dávkou vakcíny proti vírusu COVID-19?	53,3 %	67,3 %	59,8 %
Svetové udalosti neriadia volení politici, ale tajné skupiny a spolky, ktoré sa usilujú o vytvorenie totalitnej svetovlády.	70,0 %	41,7 %	55,6 %
Slovensko a zahraničie			
Kde podľa Vás civilizačne a geopoliticky patrí Slovensko?			
Na Západ	13,8 %	33,4 %	22,3 %
Niekde medzi Východom a Západom	57,9 %	49,3 %	53,4 %
Na Východ	23,6 %	14,3 %	19,0 %
Členstvo v Európskej únii vyžaduje záväzky, ale je vyvážené získanými výhodami.	43,2 %	65,5 %	52,6 %
Členstvo v Európskej únii obmedzuje našu suverenitu nežiaducim spôsobom a nie je vyvážené výhodami.	54,4 %	32,9 %	43,6 %
Členstvo v NATO vyžaduje záväzky, ale je vyvážené získanými výhodami.	37,9 %	62,9 %	48,9 %
Členstvo v NATO obmedzuje našu suverenitu nežiaducim spôsobom a nie je vyvážené výhodami.	58,3 %	34,4 %	46,2 %
Ukrajina je vojensky napadnutá a treba ju podporovať v obrane svojho územia vojenským materiálom.	28,5 %	46,2 %	35,6 %
Ukrajina je vojensky napadnutá a treba ju podporovať v obrane svojho územia humanitárnym materiálom.	58,7 %	73,6 %	64,7 %

Tabuľka 1: Porovnanie názorov populácie s antisystémovým sentimentom s populáciou, ktorá je so systémom spokojná. (Zdroj: Agentúra FOCUS pre DEKK Inštitút, 2023)

DÔVODY ODMIETANIA „SYSTEMU” ●

Rôzna miera frustrácie zo stavu vlastného života či stavu spoločnosti môže mať množstvo individuálnych dôvodov. Autori sa v tejto sekcii venujú dvom oblastiam: (1) skupinám obyvateľstva, ktorých situácia sa za posledné roky alebo v porovnaní s minulým režimom objektívne zhoršila, a (2) dôvodom pre individuálnu frustráciu, ktorá ale začína byť natoľko masovo rozšírená, že je možné ju merať sociologickými nástrojmi a stáva sa tak celospoločenským problémom.

Na Slovensku skutočne sú ľudia, ktorí sa majú ekonomicky objektívne horšie ako v minulosti, no mnohým dnes viac vadí strata spoločenskej prestíže a rešpektu (napr. učitelia, robotníci, bezpečnostné zložky) ako príjmová nerovnosť. A mladšia aj staršia generácia začína hovoriť o tom, že sa v modernej spoločnosti „necíti dobre”. Dôvody odmietania rôznych aspektov modernej spoločnosti tak možno rozdeliť na ekonomické, spoločenské a psychologické.

EKONOMICKÉ DÔVODY ●

Ide o časť populácie, ktorá ekonomicky dopláca na spoločenské zmeny. Na Slovensku sú to primárne segmenty populácie, ktorých ekonomická situácia sa zhoršila v porovnaní s minulým režimom. Typickým príkladom sú baníci, ktorí predstavovali tzv. „preferované povolanie” a mali špeciálny systém podpory a odmien, aj samostatnú vyššiu kategóriu dôchodkov. Dané obdobie v spomienkach mnohí zamestnanci banskoštiavnických rudných baní vnímali ako „zlaté obdobie baníctva”, keď sa uchytilo heslo: „Ja som baník, kto je viac?”.¹⁸ V podobnej situácii boli aj silové zložky ako polícia či armáda a ďalšie rôznym spôsobom prioritizované a dotované profesné skupiny centrálne plánovaného hospodárstva.¹⁹ Autori nemajú priestor analyzovať, či tieto profesie mali vzhľadom na špecifiká a náročnosť svojej práce na tieto benefity nárok – sústredíme sa výlučne na fakt, že vzhľadom na stratu časti týchto privilégií vzniká priestor na nespokojnosť. Spory, ktoré sa viažu k špecifickému postaveniu niektorých povolání, pretrvávajú desaťročia po zmene režimu – príkladom je spor silových zložiek s autormi reformy dôchodkového zabezpečenia, o ktorom sa písalo ešte v r. 2006²⁰ alebo návrh niektorých poslancov NR SR na posúdenie ústavnosti zákona zákona č. 283/2021 Z. z. o odobrání tzv. nezaslúžených benefitov predstaviteľom komunistického režimu.²¹

Problém má tradične aj najchudobnejšia časť populácie, niekedy nazývaná aj „strádajúca trieda”.²² To zodpovedá približne 12,3 % ľudí ohrozených príjmovou chudobou (príjem nižší ako 424 eur mesačne u jednotlivca a 890 eur mesačne na domácnosť s dvoma deťmi do 14 rokov).²³ 55 % Slovákov si myslí, že za socializmu si človek z výplaty mohol dovoliť viac.²⁴ To vo väčšine prípadov nezodpovedá realite. Jednoznačne platí, že väčšina populácie sa má materiálne lepšie ako za socializmu, bežný Slovák si napr. z mesačnej výplaty kúpi niekoľkonásobok potravín, ako si mohol dovoliť pred rokom 1989.²⁵ Ale pre najchudobnejší segment spoločnosti nie sú mnohé benefity demokratickej a trhovej

18 Denková, Z., *Ikony socializmu? – Každodenný život baníkov v Banskej Štiavnici medzi rokmi 1948 – 1989*, Neografia a Slovenské banské múzeum v Banskej Štiavnici, 2023.

19 Ellman, M., *Socialist Planning*, Cambridge University Press, 1989, str. 327.

20 Sme.sk, [Baníci - za socializmu prvá trieda](#), 3. 6. 2006.

21 Ústavný súd Slovenskej republiky, [TS 89/2023](#), 20. 12. 2023.

22 Český rozhlas, [Rozdelení svobodou: Česká společnost po 30 letech \(sociologický prieskum\)](#), Praha, str. 15.

23 Štatistický úrad SR, [EU SILC 2021: Pandémia zvýšila počet ľudí žijúcich pod hranicou príjmovej chudoby, nie však dramaticky](#), 26. 5. 2023.

24 Prieskum agentúry FOCUS z Apríla 2018, [záverečná prezentácia](#).

25 TASR, Teraz.sk, [Česi vedú v kúpnej sile potravín, Slováci platia menej za služby](#), 17. 11. 2019.

transformácie zaujímavé (sloboda cestovania, podnikania či prejavu, vyššie platy, právny štát atď.), ak je ich základnou starosťou cena bývania a cena základných potravín, keďže ich príjem je hlboko pod priemerným aj mediánovým platom. Ako píše Štatistický úrad SR:

“Hrubá mesačná mzda sa zvýšila zo 104 € v roku 1989 na 1 013 € v roku 2018, čo predstavuje 9,7-násobný rast. Vybrané tovary a služby v maloobchode, ktoré ŠÚ SR monitoruje, zaznamenali rast od 2-násobku až po 28-násobok. Väčšina konkrétnych potravín pritom vykázala nižšiu mieru rastu cien, ako bol dosiahnutý rast hrubých miezd. Základné potraviny, ako napríklad chlieb a mlieko, však zvýšili ceny vyšším tempom.”²⁶

A niektoré základné potraviny, ako sú chlieb, zemiaky či mlieko, sú dnes skutočne drahšie v porovnaní s tými z 80. rokov, ak zohľadníme kúpnu silu za socializmu a dnes.²⁷ Zjednodušene povedané, platy za posledných 30 rokov narástli takmer desaťnásobne, ale ceny niektorých základných potravín aj 15- a viacnásobne, a niektoré služby ešte viac (obedové menu v reštaurácii 55x, pošta 17x, kaderníctvo 17x, lístok do kina 42x).²⁸ Z hľadiska životných nákladov pre väčšinu spoločnosti je to v poriadku, keďže klesli ceny ostatných tovarov a na konci mesiaca zažíva väčšina ľudí zvýšený materiálny blahobyt aj kvalitu života. Najchudobnejší segment ale daný blahobyt zažíva výrazne menej alebo vôbec, a tak ich nezaujíma, že mnohé iné produkty, od potravín cez oblečenia po modernú elektroniku, sú výrazne dostupnejšie a lacnejšie – pretože tie, ktoré sú pre nich kľúčové, sú drahšie.²⁹ V krajine tak vzniká vrstva ľudí, ktorí z transformácie nebenefitujú spôsobom, ktorý ich zaujíma, a z ich perspektívy na ňu doplácajú.

„V krajine tak vzniká vrstva ľudí, ktorí z transformácie nebenefitujú spôsobom, ktorý ich zaujíma, a z ich perspektívy na ňu doplácajú.“

26 Štatistický úrad SR, [ŽIVOT SR V ROKOCH 1989 AŽ 2018: Ceny vybraných potravín, tovarov a služieb](#), 15. 11. 2019.

27 Pre účely porovnania sú použité ceny vykázané za mesiac január 1989, v uvedenom roku boli všetky ceny v maloobchode regulované. Za roky 2018 až 1990 sú uvedené už priemerné trhové ceny kalendárneho roka, vypočítané z mesačných zistení. Od januára 1989 po rok 2009 sú ceny prepočítané aj na eurá podľa výmenného kurzu prijatého pre zmenu slovenských korún na eurá 1 € = 30,126 Sk. (Zdroj: Štatistický úrad SR, [ŽIVOT SR V ROKOCH 1989 AŽ 2018: Ceny vybraných potravín, tovarov a služieb](#), 15. 11. 2019)

28 Ceny služby nezohľadňujú posun v kvalite poskytovanej služby ani iné ekonomické ukazovatele, ako napr. štátne dotácie potravín za socializmu. Cena lístka v kine rástla 4x rýchlejšie ako platy, ale kiná dnes poskytujú výrazne väčšie pohodlie. Reštaurácie v súčasnosti dodržia oveľa prísnejšie zdravotné a kvalitatívne normy – zo zdravotného hľadiska by boli niektoré potraviny bežne dostupné pred r. 1989 dnes nepredajné ako zdravotne závadné.

29 Ibid.

Ďalšie segmenty populácie, ktoré v súčasnom ekonomickom systéme neprosperujú, ale nemajú nutne nostalgický rozmer viažuci sa k minulému režimu, sú ľudia, ktorým sociálne programy štátu nedokážu efektívne pomôcť a sú kontinuálne ekonomicky existenčne stresovaní. Príkladom sú matky samoživiteľky³⁰ a mnohohodné rodiny s tromi a viac závislými deťmi, kde je v oboch prípadoch celá tretina segmentu ohrozená príjmovou chudobou.³¹ K najdramatickejšiemu zhoršeniu situácie došlo v skupine osamelých žijúcich dôchodcov, v ktorej ohrozenie príjmovou chudobou vzrástlo z 9 % v roku 2016 na 28,5 % v roku 2023.³²

V budúcnosti sa dá očakávať, že pod tlakom sa môžu ocitnúť aj segmenty populácie ohrozené robotizáciou, teda prevažne manuálne pracujúci ľudia, či pracovné miesta ohrozené vzostupom umelej inteligencie, ktorá dokáže už dnes čiastočne nahradiť aj pôvodne vysoko kvalifikované povolania, ktorých veľká časť pracovnej náplne pozostáva z repetitívnych úloh, ako sú napr. niektorí právnici/notári, zamestnanci poisťovní či copywriteri – hoci v týchto prípadoch sa dá očakávať vyššia schopnosť prejsť rekvalifikáciou.³³

SPOLOČENSKÉ DŮVODY

Okrem segmentov populácie, ktorým sa objektívne ekonomicky darí horšie, nájdeme aj segmenty, ktorým sa ekonomicky nemusí vodiť horšie, ale ich spoločenské postavenie v porovnaní s minulosťou výrazne utrpelo. Napríklad vo výskume prestíže povolání sa v roku 1990 baník umiestnil na 9. mieste, tesne za lekárom – čo bola pozícia, ktorá sa po páde socializmu už nikdy nezopakovala. Okrem spomínaných baníkov, ktorí prišli nielen o finančné benefity, ale aj benefity spoločenské, sa to týka celkovo robotníckej triedy. Hoci bežný robotník či remeselník má dnes vyššiu životnú úroveň aj kúpnu silu, ako mal za socializmu, a o služby schopných remeselníkov vo väčších mestách je dnes doslova bitka, ekonomické benefity pre mnohých z ich subjektívneho pohľadu nevyvážia stratu spoločenského postavenia.

„Okrem segmentov populácie, ktorým sa objektívne ekonomicky darí horšie, nájdeme aj segmenty, ktorým sa ekonomicky nemusí vodiť horšie, ale ich spoločenské postavenie v porovnaní s minulosťou výrazne utrpelo.“

30 Domácností s jedným živiťelom a závislými deťmi je v SR na pomer všetkých domácností 9 %, pričom 9 z 10 takýchto domácností sú ženy, zvyšok sú muži. Pozri.: Trend.sk, *Domácností s osamelým rodičom je málo, ich životné podmienky sú však jedny z najhorších*, 2. 6. 2021.

31 Štatistický úrad SR, *EU SILC 2021: Pandémia zvýšila počet ľudí žijúcich pod hranicou príjmovej chudoby, nie však dramaticky*, 26. 5. 2023.

32 Ibid.

33 International Labour Organisation, *Generative AI and jobs: A global analysis of potential effects on job quantity and quality*, 2023, Dostupné na: <https://www.ilo.org/static/english/intserv/working-papers/wp096/index.html>.

Robotníci a remeselníci boli v období socializmu predmetom národnej hrdosti, organizovali sa štátom vyhodnocované súťaže vo výkonnosti, existovali štátne vyznamenania či špeciálne profesné uniformy pre najefektívnejších pracovníkov, baníci mali vlastný mesiac, v ktorom sa na nich sústredila pozornosť celej krajiny. Robotníci a roľníci boli vyzdvihovaní v príhovoroch politikov aj v dielach spisovateľov, boli hrdinami budovateľských piesní a o ich prácu sa zaujímali novinári, ktorí pravidelne prinášali reportáže z fabrik a družstiev. Boli oslavovanými postavami vo filme a v divadle. To je dnes skôr vzácnosťou a spoločenská prestíž aj pozornosť sa presunula do iných profesií. V porovnaní s robotníkmi sú na tom dnes členovia bezpečnostných zborov oveľa lepšie. Tí zostávajú obľúbeným námetom pre literatúru aj filmy a prepad spoločenskej prestíže policajtov a vojakov z 90. rokov, keď sa na nich nazeralo ako na prisluhovačov predchádzajúceho režimu a vykonávateľov útlaku, sa dnes už opravuje.³⁴ Napriek tomu sa nemôže rovnať spoločenskej prestíži, hraničiacej so strachom, ktorú požívali za socializmu. Mnohí si to pamätajú a ten rozdiel cítia. A chýba im.

Známy „Coca-Cola“ prieskum, ktorý zmeral a porovnal postoje Čechov a Slovákov tesne po páde socializmu a následne 30 rokov potom (v r. 2021), skonštatoval: „Epocha socializmu pre Slovensko predstavovalo skôr obdobie industrializácie a sociálneho rozvoja, v Česku skôr obdobie stagnácie či úpadku. Platí to aj o období normalizácie sedemdesiatych rokov.“ Preto aj Nežnú revolúciu vnímali obe časti Československa odlišne: „Verejná mienka v Česku pád komunizmu privítala otvorene a s istou eufóriou návratu k prozápadnej orientácii a niekdajšej prosperite. Na Slovensku verejná mienka reagovala o niečo zdržanlivejšie, do popredia vystupovali obavy z neistej budúcnosti, ohrozenia životnej úrovne a sociálnych istôt.“³⁵

Slovensko teda zo socializmu benefitovalo viac ako susedné Česko – zrýchlila sa jeho industrializácia, obyvatelia mnohých dedín na východe Slovenska sa dostali ku kanalizácii alebo elektrine až za socializmu a socialistické zriadenie v snahe ideologicky zjednotiť celú krajinu a bojovať proti ideovým alternatívam (či už politickým, ako boli demokrati, alebo náboženským, ako boli kresťanské cirkvi) bolo neraz tiež prvé, ktoré v dedine postavilo kultúrny dom a staralo sa o kultúrny život mimo tradičnej osi „krčma – kostol“. Časť slovenskej populácie tak má na socializmus pozitívnejšie spomienky ako zvyšok krajiny.

Panuje tiež dojem, že v čase socializmu boli k sebe ľudia slušnejší a mali k sebe bližšie. Išlo ale skôr o efekt istého spoločenského „mexického patu“. Ako píše historička Marína Zavacká:

„Mnohé z dnešného spomienkového optimizmu s väzbou na obdobie pred rokom 1989, založeného na ilúzii vzájomnej blízkosti, spolupráci a úcte, v skutočnosti odráža vzájomnú odkázanosť reprodukovanosť v reakcii na túto nefunkčnosť [trhu - pozn. autorov] a z nej plynúcu neslobodu individuálnej akcie. Život v prostredí, kde si nie „všetci pomáhali“, ale priebežne každý od každého potreboval komodity a služby, ktoré si nemohol „normálne“ kúpiť, zaslúžiť, resp. nárokovať. V prostredí nedostatkového tovaru rozhodovala spriatelena

34 Kosnáč, P., Gloss, H., [Trendy \[ne\]dôvery 2023](#), DEKK Inštitút, september 2023.

35 Agentúra FOCUS a agentúra STEM, [Demokratické hodnoty sloboda, rovnosť, spravodlivosť v unikátnom pohľade Čechov a Slovákov](#), 19. 8. 2021.

predavačka v mäsiarstve o tom, čo budú mať u primára na nedelňý obed, domovníčka mohla ovplyvniť posudok nutný na prijatie na vysokú školu, bratanci z tretieho kolena si za hranou legálnosti zabezpečovali stavebný materiál a suplovali pracovné sily pri stavbe rodinných domov [...] to všetko ďalej produkovalo množstvo malých v „spolupáchatelstiev“, zdieľaných tajomstiev, patrónsko-klientských väzieb a vazalstiev, z ktorých sa ťažko dalo vyviazať bez ujmy.

Dôsledkom zmeny režimu po roku 1989, charakterizovanej sfunkčnením trhových mechanizmov a uvoľnením politických regulácií, prichádzali o moc a vplyv nielen politickí funkcionári, ale aj množstvo vyššie uvedených držiteľov ad hoc rozhodovacej moci. Zrejme by nebolo márne hľadať jeden zo zdrojov spomienkového optimizmu, spoločenskej frustrácie z vývoja po roku 1989 a trvalého agresívneho negativizmu u časti obyvateľstva práve tu.

[...] V prostredí slabých inštitúcií a problematickej dostupnosti garantovanej spravodlivosti tento proces trvá, patrónsko-klientské siete rodákov a známostí sa adaptujú na nové podmienky, ale neslbnú.³⁶

Inými slovami, časť obyvateľov, často z prostredia menej kvalifikovaných pracovníkov, stratila schopnosť barterového obchodu v podobe láskavostí s vysokokvalifikovanými pracovníkmi. Primár dnes už nepotrebuje láskavosť od predavačky, aby mu ilegálne potajomky pod pultom odložila šunku – kúpi si ju online. A či bude ten istý primár zdravieť domovníčku, už závisí viac od jeho vychovania ako od strachu, že sa mu domovníčka môže pomstiť v kádrovom posudku. Mnohí ľudia v menej kvalifikovaných pozíciách teda stratili ako časť spoločenskej prestíže, tak schopnosť robiť láskavosti, o ktoré by bol záujem. Ich spoločenská pozícia tak výrazne klesla a mnohým sa to nepáči.

Boli teda k sebe ľudia v období socializmu lepší? V istom zmysle áno, pretože v nefunkčnom systéme sa potrebovali. Nešlo teda o lepšiu výchovu alebo morálne kvality – ale o donútenie. Z terénneho výskumu DEKK-u zároveň vyplýva, že hoci si toto donútenie mnohí uvedomovali, vnímali ho takmer ako akúsi prírodnú silu, ktorú nevedia nijako ovplyvniť – vzdialený diktát z Prahy a z Moskvy. Preto sa na dobový socialistický systém nehnevali tak, ako sa hnevajú na dnešný – pretože vtedy nebolo na výber, ale dnes je. Navyše, v socialistickom systéme vznikla alternatíva, ako sa k týmto službám dalo dostať – formou barteru, výmeny láskavostí či úplatkov, a táto forma bola rešpektovaná; a zároveň jej to dávalo do istej miery „ľudskú tvár“. Každú inštitúciu reprezentoval konkrétny človek, s ktorým bolo možné sa „dohodnúť“. Rovnaká forma je dnes zaznávaná a verejne pranierovaná ako nemorálna, a paradoxne lepšie fungujúci systém zároveň často znamená, že je anonymnejší. V konečnom dôsledku človek často nevie, za kým ísť a s kým sa „dohodnúť“. To je posilnené nástupom moderných technológií, keď bežný človek často kvôli úradným veciam komunikuje s elektronickým systémom, webom alebo automatickým telefonickým odpovedačom, čo je zvlášť pre staršie generácie nesmierne frustrujúce.

36 Zavacká, M., Správa o stave kohézie na Slovensku, v: Kosnáč, P., Gloss, H., Súdržnosť na Slovensku: Čo drží krajinu pokope a na čom sa rozpadá?, DEKK Inštitút, Bratislava, 2023, str. 183-184.

Aj preto pretrváva spoliehanie sa na sieť známostí, ktoré sú často dôležitejšie ako zákon. Aj dnes sú považované za natoľko dôležitú životnú istotu, že keď sociológovia v Českej republike merali spoločenské vrstvy, tzv. „triedna miestnych väzieb“ vyvstala ako samostatná spoločenská vrstva, ktorá vo Veľkej Británii, kde tento prieskum vznikol, neexistuje. V Česku do tejto vrstvy patrí 12 % obyvateľov – dá sa preto očakávať, že vzhľadom na historickú podobnosť so Slovenskom bude u nás táto skupina rovnaká alebo väčšia.³⁷ Táto vrstva je špecifická tým, že neoplýva veľkým finančným ani kultúrnym kapitálom, ale špecializuje sa na rozvíjanie sociálneho kapitálu – teda práve siete kontaktov a známostí, ktoré udržiavajú barterový systém službičiek a láskavostí. Podobná vrstva sa reálne dokáže udržať prevažne v prostredí vysokej nedôvery v inštitúcie, ktoré je pre Slovensko historicky typické.

PSYCHOLOGICKÉ DÔVODY

Kultúrne vojny a polarizácia sú dnes spoločným problémom celého sveta, vrátane Slovenska. Vo svojej podstate ide o hodnotový spor a snahu vyrovnáť sa s rýchlo meniacim sa svetom.

Aj na Slovensku vyrastajú generácie, ktoré nikdy nezažili obavu o život alebo hlad, čo radikálne mení ich priority a pohľad na svet. To spôsobuje konflikt s tými, ktorí takéto šťastie nemali a sú pre nich dôležitejšie existenčné istoty či stabilné spoločenské normy – majú teda averziu voči tomu, čo vnímajú ako spoločenské experimenty. Výsledkom je názorová polarizácia a prepád vzájomnej dôvery.

Za posledných 30 rokov došlo v Európe k významnému posunu v hodnotách aj v životnom štýle. Podľa Svetového prieskumu hodnôt (World Values Survey), ktorý už 40 rokov analyzuje vývoj hodnôt v krajinách zahrňujúcich 90 % svetovej populácie, je celosvetovým trendom oslabovanie tradičných hodnôt (význam rodiny, národa či náboženstva) a hodnôt prežitia (prioritizácia fyzickej a ekonomickej bezpečnosti) a posilňovanie hodnôt sekulárnych a hodnôt sebaurčenia (silný dôraz na individuálnu slobodu, odmietanie spoločenskej konformity).³⁸

Západnú spoločnosť sme optimalizovali na ochranu a blaho jednotlivca, smerom k hodnotám individualizmu, zdôrazňujúcich sebaurčenie a slobodu myslenia. Garantovanie širokej osobnej slobody bolo dlho cieľom západných krajín a ide o bezprecedentný civilizačný úspech.

Patríme k prvým generáciám, ktoré reálne nepotrebujú iných ľudí, aby prežili.³⁹ To má ale niekoľko negatívnych vedľajších efektov.

37 Český rozhlas, [Rozdelení svobodou: Česká společnost po 30 letech \(sociologický prieskum\)](#), Praha, str. 13.

38 Inglehart, R & C. Welzel. 2005. *Modernization, Cultural Change and Democracy: The Human Development Sequence*. New York: Cambridge University Press.

39 Sociálny systém štátu je v súčasnosti masívny, približne 19 % v pomere k HDP Slovenskej republiky predstavujú náklady na tzv. sociálne transfery (vrátane naturálnych), čiže rôzne typy sociálnej podpory pre občanov v podobe viac ako 100 rôznych dávok, platené zo štátnej pokladnice. Pozri: OECD, [Social Spending](#), 2022, podrobnejšie aj: Rada pre rozpočtovú zodpovednosť, [Fiškálna databáza](#).

„Za posledných 30 rokov došlo v Európe k významnému posunu v hodnotách aj v životnom štýle: oslabovanie tradičných hodnôt (význam rodiny, národa či náboženstva) a hodnôt prežitia (prioritizácia fyzickej a ekonomickej bezpečnosti) a posilňovanie hodnôt sekulárnych a hodnôt sebaurčenia (silný dôraz na individuálnu slobodu, odmietanie spoločenskej konformity).“

V celej Európe pribúda jednotlivcov, ktorí sa necítia dobre vo vysoko individualizovanej a konzumnej spoločnosti. Môžu socioekonomicky prosperovať a principiálne im posun hodnôt k sebaurčeniu a sekularizácii neprekáža. Ale neprosperujú psychicky. To môže mať množstvo individuálnych dôvodov, ktoré nemožno zovšeobecňovať na úroveň populácie. Niektoré osobnostné črty jednotlivcov či vzorce správania ale začínajú byť v populácii tak masívne rozšírené, že sa z nich pomaly stáva makroukazovateľ, ktorý ak bude možné spoľahlivo merať, môže sa stať súčasťou sociologických či ekonomických výskumov, čo v minulosti nebolo možné. Vznikol dokonca nový vedný pododbor, ktorý má túto ambíciu, zvaný „makropsychológia“.⁴⁰

40 MacLachlan, M., McVeigh, J., *Macropsychology: A Population Science for Sustainable Development Goals*, Springer Nature Switzerland, 2021, str. 1-28, 45-86.

„ V celej Európe pribúda jednotlivcov, ktorí sa necítia dobre vo vysoko individualizovanej a konzumnej spoločnosti. Môžu socioekonomicky prosperovať a principiálne im posun hodnôt k sebaurčeniu a sekularizácii neprekáža. Ale neprosperujú psychicky. “

Príkladom je trend rozpadu komunít a následného nárastu osamelosti, ktorý podľa všetkého súvisí s trendom vyššej psychickej krehkosti.⁴¹

Osamelosť je sociálnym ekvivalentom hladu – je to impulz, ktorý signalizuje nedostatok nie fyzickej, ale sociálnej životnej potreby. Evolučne vychádza z potreby spolupráce a zotrvania v skupine – osamelý jednotlivec bol v minulosti v prírode odsúdený na smrť. Ide o vrodenný inštinkt, ktorý ako mnohé ďalšie inštinkty (napr. preferencia romantického partnera podľa výšky) už dnes nemajú praktické odpostatnenie z hľadiska prežitia, ale je to stále jeden z našich najzákladnejších inštinktov. Chronická osamelosť znamená skrátenie očakávanej dĺžky života o osem rokov, keďže ide o silný evolučný psychický stresor, a prelieva sa tak do psychosomatickej roviny, kde cez hormonálnu nerovnováhu ovplyvňuje aj fyzické zdravie. Osamelosť má tiež negatívny dopad na reguláciu emócií a prispieva k depresiám, úzkostiam či poruchám spánku.⁴² Sekularizácia a individualizácia prispieva k oslabovaniu komunít, čo dopadá na spoločenský kapitál aj psychické zdravie. Osamelosť je na vzostupe – pandémie a následné lockdowny v rokoch 2020 – 2022 tento problém iba zhoršili.⁴³

„ So silnejúcim individualizmom neprišla iba erózia komunít, ktorá prispela k nárastu osamelosti, ale aj erózia autorít. “

41 Mineo, L., Good genes are nice, but joy is better. The Harvard Gazette, 11. 4. 2017.

42 Preece, D. (et al.), Loneliness and emotion regulation, Journal of Personality and Individual Differences, Vol. 180, 2021.

43 Buecker at al., Is loneliness in emerging adults increasing over time? A preregistered cross-temporal meta-analysis and systematic review. Psychological Bulletin, 2021, 147(8), str. 787–805.

Práve distribúcia zodpovednosti sa javí ako časť transformácie, ktorá nie je časťou slovenskej populácie vnímaná pozitívne. Autority v minulosti k zodpovednosti pristupovali s rôznou mierou kompetencie aj poctivosti, ale faktom bolo, že sa predpokladala tzv. „noblesse oblige“ – teda istá aristokratická, historická verzia známeho výroku „s veľkou mocou prichádza veľká zodpovednosť“ (popularizovanou známym komixom).⁴⁴ S oslabením autorít tak spolu s mocou a slobodou prechádza na každého aj časť zodpovednosti – za svoj život aj za spoločnosť.

Práve preto je také ťažké demokraciu transplantovať do krajín, ktoré neprešli istým spoločenským vývojom a posilňovaním roly jednotlivca v spoločnosti. To je jeden z primárnych dôvodov, prečo zlyhala snaha exportu demokracie na Blízky východ. Nestačí chcieť byť slobodný. Treba byť ochotný dobrovoľne platiť cenu za slobodu. Cenou za štátnu suverenitu sú tradične dane a smrť,⁴⁵ ale demokracia navyše vyžaduje vzdelanie a osobnú zodpovednosť. Vysoké požiadavky na jednotlivca – to je to, čo demokraciu robí náročnou na údržbu. Je to zároveň oveľa stresujúcejšie štátne zriadenie – slabšie authority totiž znamenajú viac slobody, ale menej istoty. Túto cenu nie je ochotný zaplatiť každý. Vidíme to aj v prieskumoch – väčšina ľudí postavených pred dilemu, či je pre nich dôležitejšia bezpečnosť (fyzická a ekonomická) alebo sloboda, si vyberie bezpečnosť. Pre mnohých ľudí je prijateľnejšie preniesť zodpovednosť za svoj život na autoritu, a ak to znamená viac istoty. Je to opäť výsledok evolučného reflexu – v prípade nebezpečenstva je inštinktívne bezpečnejšie vo veľkej, konformnej skupine. A tá sa ľahšie tvorí, ak má jednotné a silné vedenie. To neznamená, že rovnaký stav nie je schopná dosiahnuť aj demokracia – ale je to oveľa náročnejšie a vyžaduje to vysokú schopnosť kooperácie svojich členov, ktorí majú zhodu na základných prioritách svojej krajiny. Bez priorit a kooperácie má krajina tendenciu upadnúť do chaosu, ktorý eventuálne vyprodukuje takú mieru neistoty, že väčšina obyvateľov bude ochotná vymeniť časť slobody za bezpečnosť.⁴⁶

„Práve distribúcia zodpovednosti sa javí ako časť transformácie, ktorá nie je časťou slovenskej populácie vnímaná pozitívne. [...] S oslabením autorít totiž spolu s mocou a slobodou prechádza na každého aj časť zodpovednosti - za svoj život, aj za spoločnosť.“

44 „With great power comes great responsibility“.

45 Povinnosťou občana býva tradične brániť záujmy komunity, a to aj so zbraňou v ruke a s rizikom smrti, a platiť dane, ktorých účelom je udržiavať v chode inštitúcie a projekty slúžiace celej komunite, ktoré by nedokázal riešiť jednotlivec sám.

46 69,2 % Slovákov považuje bezpečnosť za dôležitejšiu ako slobodu. Pozri: Otázka 150, World Values Survey: Slovakia, 7. vlna, 2022. Dostupné na: <https://www.worldvaluessurvey.org/wvs.jsp>.

Ďalším silným stresorom je výrazné zrýchlenie doby, ktoré so sebou prináša skracujúce sa intervaly možnosti reagovať a adaptovať sa na zmeny, a teda nárast nepredvídateľnosti. To je zdrojom chronického stresu, ktorý sa niekedy opisuje ako nedostatok „ontologickej istoty“.

Ontologická istota je stabilný duševný stav a všeobecný pocit bezpečia vyplývajúci zo spoľahlivosti osôb, dejov a vecí v našom prostredí. Základ pocitu tejto istoty je v trvalosti svojej vlastnej identity a v stálosti sociálneho prostredia (príslušnosť ku komunite, zdravé vzťahy a pod.) a materiálneho prostredia (strecha nad hlavou, pravidelný príjem, pocit bezpečia atď.). Ak sa rozpadá „stálosť prostredia“, stúpa neistota. Pocit ontologickej neistoty je emocionálny, nie kognitívny stav. Na Slovensku 21,9 % ľudí v istej miere neverí, že má kontrolu nad životom.⁴⁷ Snaha o racionálne uisťovanie alebo presvedčanie má teda obmedzený efekt. Predstavme si niekoho, kto stratil strechu nad hlavou, alebo kto vidí, že doba sa mení a jeho zamestnanie mu poskytuje stále menej príjmu aj spoločenskej prestíže, a nevie, čo urobiť, aby sa to zmenilo. Taký človek hľadá istotu, nie analýzu, ktorá mu vysvetlí stav realitného trhu alebo vývoj na trhu práce. Kým človek nezačne opätovne nadobúdať pocit, že sa o neho niekto zaujíma (čo je subjektívne dôležitejšie, než či sa jeho situácia začne reálne zlepšovať) a že jeho situáciu niekto rieši, neistota, ktorú prežíva, trvá, resp. narastá. A ak začne nadobúdať presvedčenie, že za jeho situáciu je niekto zodpovedný, narastá aj hnev a pocit krivdy. Ak nadobudne pocit, že za jeho situáciu môže „systém“ – ide o učebnicový dôvod pre antisystémový sentiment.

„Ďalším silným stresorom je výrazné zrýchlenie doby, ktoré so sebou prináša skracujúce sa intervaly možnosti reagovať na zmeny, a teda nárast nepredvídateľnosti. To je zdrojom chronického stresu, ktorý sa niekedy opisuje ako nedostatok „ontologickej istoty“.
[...] Na Slovensku 21,9 % ľudí v istej miere neverí, že má kontrolu nad životom.“

47 DEKK Inštitút, 21,9 % ľudí na Slovensku neverí, že má kontrolu nad životom, DEKK blog, 1. 7. 2023.

Posledným príkladom zdroja psychickej nepohody, ktorý púta stále viac pozornosti, ale nepatrí zatiaľ medzi spoľahlivo popísané, je nárast tzv. narcistických vlastností v spoločnosti. Snaha odlíšiť sa od ostatných je štandardná a zdravá súčasť socializácie a jedno z vývinových štádií dospelosti, podrobne popísané vývinovou psychológiou. Masívne celospoločenské posilnenie individualizmu ale vedie k istému prechýleniu tejto tendencie u niektorých jedincov, keď v snahe demonštrovať svoju unikátnosť dochádza k nárastu narcistických vlastností v populácii.⁴⁸

Narcistická porucha osobnosti (NPD) je duševná porucha charakterizovaná celoživotným prehnaným pocitom vlastnej dôležitosti, nadmernou potrebou obdivu a zníženou schopnosťou vcítiť sa do pocitov iných. Narcisti majú labilnú sebahodnotu, prehnane viazanú na obdiv okolia, čo má za následok výrazne zníženú schopnosť regulovať emócie. Sú tak precitlivení na kritiku. Majú neschopnosť nadväzovať hlboké vzťahy – k vzťahom pristupujú inštrumentálne a vykorisťujúco. Majú zníženú tendenciu konať prosociálne, výnimkou sú situácie, v ktorých majú možnosť zlepšiť obraz iných o sebe alebo ak to pomôže ich spoločenskému postaveniu. To všetko ústi do neschopnosti udržiavať hlboké vzťahy a zdravú sebareflexiu. Ide o klinickú diagnózu a odhadom ňou trpí 1 % populácie, hoci čísla oscilujú medzi 0,5 – 5 %, v závislosti od skupiny, kultúry aj kvality a typu diagnostiky. Dopad narcistov s NDP na spoločnosť je nezanedbateľný, podľa dát takýto človek výrazne zdravotne poškodí v priebehu života 2-4 ľudí – zanechá za sebou ľudí s úzkostnými poruchami, depresiami, v krajných prípadoch so samovražednými alebo vražednými tendenciami. Na rozdiel od osôb s NDP, jednotlivci s „iba“ narcistickými tendenciami nemajú nutne značne negatívny vplyv na svoje okolie, ale môžu predstavovať výzvu pre vzťahy či komunikáciu. Situáciu zhoršuje fakt, že narcizmus vo svojej klinickej aj subklinickej podobe je náchylný na komorbiditu ďalších porúch, teda sa neraz vyskytuje spolu s ďalšími vlastnosťami, ako je napríklad psychopatia, machiavelizmus či sadizmus.⁴⁹ Niektorí odborníci pozorujú u narcistov aj zvýšenú tendenciu k ideologickým sporom. Ak je to pravda, šírením narcistných vlastností bude silnieť aj polarizácia a tzv. „kultúrne vojny“.⁵⁰

„ Posledným príkladom zdroja psychickej nepohody, ktorý púta stále viac pozornosti, ale nepatrí zatiaľ medzi spoľahlivo popísané, je nárast tzv. narcistických vlastností v spoločnosti. [...] To znamená, že špecifické vzorce správania, ktoré bolo bežné pre ľudí s mentálnou poruchou, sa začína šíriť do širšej populácie. “

48 Twenge, J. M., Foster, J. D., *Birth Cohort Increases in Narcissistic Personality Traits Among American College Students, 1982–2009*, Social Psychological and Personality Science, 2010, Vol. 1:1.

49 Tomšík, R., Odborný komentár vypracovaný pre DEKK Inštitút, Výskumný ústav detskej psychológie a psychopatológie na MŠVVaŠ SR, november 2023.

50 50 Huth, W., Glaube, Ideologie und Wahn, Verlag Herder, 2023.

Vzhľadom na individualizmus ako jeden z dominantných kultúrnych vplyvov dneška, kombinovaný so vzostupom sociálnych sietí, ktorých primárnym účelom je často vlastná sebaaprezentácia a budovanie vlastnej „značky“, začala tomuto správaniu takpovediac „priat doba“. ^{51 52} To znamená, že špecifické vzorce správania, ktoré boli bežné pre ľudí s mentálnou poruchou, sa začínajú šíriť do širšej populácie, pričom niektorí psychológovia hovoria až o 20 % rozšírení sa narcistických vlastností v mentálne zdravej populácii (tzv. „subklinický narcizmus“), čo vytvára sebastredné a predátorské prostredie, kde je dôležitejšie udržiavať pozitívny sebaobraz na úkor spolupráce, sebareflexie či autentických vzťahov. ⁵³ Pre takéto prostredie sa vžilo označenie „toxické“. Ak naozaj platí, že každý piaty človek preberá aspoň čiastočne tento typ správania, ide o civilizačný a kultúrny problém, typický práve pre súčasné západné krajiny, ale rastúci celosvetovo. Je o to vážnejší, že ako rastie komplexita spoločnosti, rastie aj potreba spolupráce, nových inovácií a hĺbkového pochopenia reality a spoločenských procesov. Tomu ale nárast narcistických vlastností nepraje.

Narcizmus sa ukazuje ako dobrý príklad negatívneho vedľajšieho efektu jedného z veľkých úspechov európskej civilizácie, typický pre slobodné a bohaté západné spoločnosti. Dr. Robert Tomšík, ktorý sa venuje výskumu narcizmu, tento fenomén sumarizuje nasledovne:

„Teórie naznačujú, že spoločenská kohézia a vyvážený prístup k moci môžu prispieť k ‚odolnosti‘ voči danému problému. V tradičnejších spoločnostiach sú častejšie viac uznávané kolektívne ciele pred individualizmom, ktorý je hnacou silou narcizmu. Sociálne siete môžu prispieť k povrchnosti a individualizmu v moderných spoločnostiach – podporujú sebaaprezentáciu, kultivujú túžbu po pozornosti, obdive a hľadani externého potvrdenia vlastnej hodnoty. Individualizmus má svoje pozitíva ako nezávislosť, asertivitu či sebavyjadrenie, avšak jeho extrémna forma, ktorá je každým rokom frekventovanejšia, sa s istotou spája s narcistickým správaním. Neznamená to, že spôsobuje vývoj narcistickej poruchy osobnosti. Ľudia si však osvojujú narcistické vzory správania a črty, ktoré sú už prijaté ako štandard a sú v modernej spoločnosti žiaduce alebo predstavujú skratku k dosiahnutiu sebeckých cieľov, napr.: manipulácia, arogancia, sebaapropagácia či vyhýbanie sa zodpovednosti.“ ⁵⁴

Psychická krehkosť a nepohoda, vyrastajúca okrem iných dôvodov aj z vyššie popísaných negatívnych vedľajších efektov individualizmu, technologického pokroku a bohatnutia spoločností, má teda praktické spoločenské a politické dopady. Časti spoločnosti začína tento vývoj prekážať a vinia z neho demokratický politický systém, ktorý posilňuje liberalizáciu spoločenských vzťahov, alebo kapitalistický systém, ktorý zvyšuje ekonomickú autonómiu jednotlivca či ďalšiu individualizáciu skrze konzumnú mentalitu (napr. snaha odlišiť sa a konštruovať unikátnu identitu primárne cez rozsiahlu trhovú ponuku produktov – teda unikátny „štýl“ – a nie cez rozvoj osobnosti).

51 Wood, A. D., Borja, K., Hoke, L., [Narcissism for Fun and Profit: An Empirical Examination of Narcissism and Its Determinants in a Sample of Generation Z Business College Students](#), Journal of Management Education, 2020, Vol.45:6.

52 Brailovskaia, J., Bierhoff, H.W., [The Narcissistic Millennial Generation: A Study of Personality Traits and Online Behavior on Facebook](#), Journal of Adult Development, 2018, Vol. 27, 23-35.

53 V prípade ľudí s NDP ide o aktuálne neliečiteľnú poruchu osobnosti. V prípade subklinických prípadov technicky hovoríme o ľuďoch, ktorí preberajú vlastnosti a správanie narcistov, ale nepredstavujú klinické prípady – nespĺňajú plnú definíciu NDP v rámci diagnostického manuálu (DCI).

54 Tomšík, R., Odborný komentár vypracovaný pre DEKK Inštitút, Výskumný ústav detskej psychológie a psychopatológie na MŠVVaŠ SR, november 2023.

Reakcia môže byť konštruktívna, ako hľadanie ciest na posilnenie komunity či hľadanie zdravého balansu medzi osobnou slobodou a osobnou zodpovednosťou, aj menej konštruktívna, ako je mentálna skratka a vnímanie individualizmu či kapitalizmu monolitne ako bezohľadného a sebeckého rozmeru súčasného spoločenského systému, ktorý treba povaliť.⁵⁵ Moderné zdroje psychickej nepohody sú teda jedným z dôvodov pre antisystémové postoje.

„Psychická krehkosť a nepohoda, vyrastajúca okrem iných dôvodov aj z vyššie popísaných negatívnych vedľajších efektov individualizmu, technologického pokroku a bohatnutia spoločností, má teda praktické spoločenské a politické dopady. Časti spoločnosti začína tento vývoj prekážať a vinia z neho [...] systém.“

Ako vyzerá kombinácia ekonomických, spoločenských a psychologických dôvodov nespokojnosti so systémov praxi?

PRÍPADOVÁ MIKROŠTÚDIA: SITUÁCIA MLADÝCH DOSPELÝCH V „SYSTEME“

Segmentom, o ktorom sa málokedy hovorí v kontexte ekonomických nevýhod, sú mladí dospelí – dnešní mileniáli a generácia Z. Tí sú v populárnom povedomí označovaní skôr ako „rozmaznaná generácia snehových vločiek“, ktorá býva u rodičov do 35 rokov a pije predražené latté s vegánskym mliekom. V porovnaní s predchádzajúcimi generáciami ale čelia globálnym trhovým zmenám, ktorým predošlé generácie čeliť nemuseli. Žijú v dobe, keď je spotrebný tovar dostupnejší ako kedykoľvek predtým⁵⁶, ale tradičné životné mílniky – kúpa domu a výchova detí – sa stali pre mnohých takmer nedosiahnuteľnými. Dnešný mladý človek pracuje na rovnaký byt 8x dlhšie, ako pracovali jeho rodičia či starí rodičia,⁵⁷ a dvaja ľudia s priemerným platom ledva dostanú hypotéku na jednoizbový byt v Bratislave.⁵⁸ Na Slovensku prijatie dieťaťa stojí v priemere 30 % čistej priemernej mesačnej mzdy a matky zarábajú o 25 % nižšiu mzdu ako pred narodením dieťaťa aj 15 rokov po jeho narodení.⁵⁹ Ak už teraz niekto míňa 70 % priemernej mzdy na bývanie a stravu, na dieťa mu jednoducho nezostáva dosť peňazí. Napriek všeobecnému presvedčeniu sú mileniáli najpracovitejšia generácia, ale rastúce

55 Kosnáč, P., Gloss, H., Hodnotové líderstvo, alebo čo so spoločnosťou urobí masívny posun v hodnotách, vypracované pre Aspen Central Europe, DEKK Inštitút, 2022, str. 11.

56 Zinkula, J., [Clothes, electronics, and toys are set to get cheaper this holiday season. That doesn't really help most Americans deal with inflation](#), Business Insider, 19. 10. 2022.

57 Dinková, M., [Rok 1989 vs 2021: Za akú cenu by ste si kúpili byt a koľko dní ste naň museli pracovať?](#), Forbes, 17. 11. 2021.

58 Národná banka Slovenska, [Ceny nehnuteľností na bývanie podľa krajov](#), dátum neuvedený.

59 Vinterová, D., [Koľko stojí rodina? Na výpadok príjmov a vyššie výdavky sa dá vopred pripraviť](#), VUB Banka, 12. 8. 2021.

životné náklady ich úsilie neodmeňujú.⁶⁰ Táto situácia, umocnená o zmenšovanie strednej triedy a potenciálne zrušenie štátnych dôchodkov, s ktorými mnohí mladí dnes už nepočítajú, vyvoláva drastické úpravy životného štýlu. Ako píše Dr. Mária Friedmannová, ktorá sa danou problematikou zaoberala:

„Pod rúškom tekvicového latte, selfies a instagramového lesku tieto dve generácie v skutočnosti čelia existenčným problémom, s ktorými sa predchádzajúce generácie jednoducho nestretli. Sú to prvé generácie mladých ľudí od začiatku 20. storočia, kde majú deti ťažší život ako rodičia.

V krajinách V4 v časoch komunizmu nebol materiálny komfort, chýbali autá, banány aj džínsy. Napriek tomu každý vedel, že dostane byt, prácu (aj keď často strašne neuspokojivú), dostane miesto pre svoje dieťa v škôlke alebo v škole (ak sa neprevinili proti režimu) a nakoniec bude mať skromný dôchodok, z ktorého bude žiť. Pre mileniálov a generáciu Z je toto iba sen. Už teraz žijú v ekonomickom existenčnom ohrození, ak chcú byt a dieťa, a to sme sa ešte ani nedotkli dôsledkov klimatických zmien.

Sú teda oprávnene znepokojení, deprimovaní, demotivovaní a nahnevaní. Držia sa svojich maličkých nájomných bytov a zbierok rastlín, pretože aj domáce zvieratá sa stávajú cenovo nedostupnými. Ako to teraz chodí v generácii Z: rastliny sú noví domáci miláčikovia. Domáce zvieratá sú nové deti. A deti... sú niečo, čo si môžu dovoliť len bohatí.”⁶¹

JE ANTISYSTÉMOVÝ SENTIMENT „ZLÝ“? ●

Nie je – hoci neraz predstavuje značný spoločenský problém, ktorý bráni krajine napredovať. Ak vezmeme do úvahy vyššie uvedenú prípadovú štúdiu, nie je šokujúce, že aj ľudia bez radikálnych či antisociálnych názorov môžu začať pociťovať antisystémový sentiment – teda presvedčenie, že systém je nespravodlivý a nastavený proti nim.

Akékoľvek usporiadanie spoločnosti produkuje podmienky, ktoré nejakej skupine vyhovujú viac ako inej. Istá nespokojnosť je teda normálna a dokonca zdravá. Keby nebolo nespokojnosti, nebolo by inovácií. Ako uvádza prof. Jonathan Hopkin, v očiach niektorých ľudí:

„[...] politický a ekonomický ‚systém‘ zlyhal a antisystémové hnutia sú predvídateľnou a v mnohých ohľadoch vítanou reakciou na toto zlyhanie. Označiť pôvod hnevu

60 Freeman, M., [Time use of millennials and nonmillennials](#), U.S. Bureau of Labor Statistics, október 2019.

61 Friedmannová, M., „Pokazené“ generácie?, Central European Digital Media Observatory – Social Values and Attitudes, október 2023.

a odporu voči súčasnému stavu ako dôsledok rasizmu, sebeckta alebo podľahnutia zahraničnej propagande je vážnou chybou. To, čo majú antisystémová ľavica aj pravica spoločné, je odmietanie politického a ekonomického poriadku, ktorý vládne v bohatých demokraciách na začiatku 21. storočia. Toto odmietanie je najsilnejšie v demokraciách, kde je nerovnosť najvyššia a kde boli sociálne a hospodárske dôsledky globálnej finančnej krízy najzávažnejšie.”⁶²

Za problematické sa teda dajú považovať dve tendencie brániace konštruktívnemu riešeniu problémov, ktoré má každý systém:

1. na strane predstaviteľov „systému“ je to démonizácia kritikov, zvyčajne s cieľom ich delegitimácie, a nie poctivej a prácnej reflexie nimi predložených argumentov či obvinení;
2. na strane „antisystému“ je to snaha o nelegálne, násilné alebo skratkovité riešenie, ak existuje legálna či nenásilná, hoci zdĺhavá a komplexná cesta k požadovanej zmene systému.

Úplná spokojnosť nie je technicky možná. V spoločnostiach, ktoré majú milióny členov, nikdy nenastáva stav, keď by boli všetci dokonale spokojní. Kľúčová je dohoda na základných „pravidlách hry“, známych ako „spoločenská zmluva“. Jej súčasťou je na Slovensku ústava Slovenskej republiky, medzinárodné zmluvy, ako je Listina základných práv a slobôd, ale aj neformálne spoločenské normy.

„Úplná spokojnosť nie je technicky možná, v spoločnostiach ktoré majú milióny členov, nikdy nenastáva stav, keď by boli všetci dokonale spokojní. Kľúčová je dohoda na základných „pravidlách hry“, známych ako „spoločenská zmluva“, z ktorej benefitujú v spravodlivej miere všetci členovia komunity.“

62 Hopkin, J., [The rise of anti-system politics reflects the exhaustion of neoliberal democracy](#), LSE Blogs, 13. 7. 2020.

PRORUSKÝ SENTIMENT NA SLOVENSKU ●

Vyššie popísané vyhranenie sa voči dominantným západným kultúrnym vplyvom je aj jedným z hlavných zdrojov anti-západného sentimentu, ktorý je na Slovensku najsilnejší v celej Európskej únii – konkurujú nám iba Bulhari.⁶³ Niektorí komentátori sa dokonca obávajú silnej slovenskej „proruskosti“. Slovenský antisystém však nie je proruský – je anti-západný. Odmieta západný a „systémový“ naratív, a tak logicky siaha po alternatívach. A tie sú teraz zhodou okolností okrem iného aj (pro)ruské. Bežný Slovák ale nechce vo svojom živote viac Ruska – chce menej Západu. A menej Západu v jeho chápaní znamená menej krutý a viac rovnostársky ekonomický systém, silnejšie práva väčšiny, zrozumiteľnejšie politické rozhodovanie, menej komplikovanú a byrokratizovanú interakciu so štátom a komunitnejší a solidárnejší životný štýl.

Odkiaľ sa na Slovensku berie spomínaný proruský sentiment?⁶⁴

- Istá miera rusofílie má historické príčiny – slovenské národné hnutie a časť národných

„**Bežný Slovák nechce vo svojom živote viac Ruska - chce menej Západu.**“

buditeľov v 19. a 20. storočí vnímala samých seba ako Slovanov v opozícii voči Maďarom či Germánom. K Rusku vzhládali ako k najväčšiemu slovanskému národu, hoci ich predstava o dobovom Rusku bola silne romantická a Rusko nikdy nenavštívili. Ľudovít Štúr na sklonku života (1853) dokonca navrhoval splynutie s cárskym Ruskom a odmietal parlamentnú demokraciu a trhové hospodárstvo.⁶⁵

- Sympatie k Rusku u nás súvisia aj s pacifizmom časti slovenskej spoločnosti. Ten má podobu odmietnutia podpory akejkoľvek bojujúcej strany, bez ohľadu na to, kto je agresor, čo v dnešnom kontexte znamená aj odmietanie vyhradenia sa proti ruskej agresii, aj odmietnutie vojenskej podpory Ukrajiny.
- Vyše 40 rokov socializmu celú spoločnosť trénovalo k láske k ZSSR. Nástupníckou krajinou ZSSR je dnes Rusko, k čomu sa Rusko verejne hlási. Niekoľko generácií vyrastalo na ruskej kultúre, literatúre či umení a mnohí k nemu dodnes vzhládajú.
- Oneskorená modernizácia Slovenska v čase socializmu – ako bolo spomínané vyššie, do mnohých častí Slovenska dorazila elektrina či súkromné záchody až za socializmu.

63 Globsec Trends 2021, 2022.

64 Zoznam pochádza z kapitoly Daniela Šmihulu: Historické korene slovenskej rusofílie, jej dôsledky a možné riešenia. Viz: Kosnáč, P., Gloss, H., Súdržnosť na Slovensku: Čo drží krajinu pokope a na čom sa rozpadá?, DEKK Inštitút, 2022, str. 335.

65 Štúr, L., Slovanstvo a svet budúcnosti, z nemeckého originálu „Das Slawenthum und die Welt der Zukunft“ preložil Adam Bžoch, 1993, str. 12, 101.

- Zvýšenie kvality života v rokoch 1970 – 1989 a v kontraste s tým naopak prepad životnej úrovne a životných istôt po páde režimu v raných 90. rokoch, spôsobené aj “drastickým” reformným tempom.
- Sklamanie z politického a ekonomického vývoja v rokoch 2004 až 2022, pričom časť spoločnosti automaticky porovnávala svoju situáciu so situáciou za socializmu.

ZÁVER A BUDÚCE VÝZVY ●

Na Slovensku je tzv. „všeobecný antisystém“ na úrovni polovice populácie (50,7 %). To znamená, že polovica obyvateľov krajiny si v istej miere myslí, že systém, v ktorom žijú, je nastavený svojimi pravidlami proti nim. Tomuto dojmu zodpovedá aj nostalgia za minulým režimom, ktorá sa populácii blíži k dvom tretinám (65 %) a v antisystéme k viac ako trom štvrtinám (77,5 %).

Avšak menej ako pätina Slovákov (19 %) vidí alternatívu v Rusku, hoci dané číslo je bezkonkurenčne najvyššie v strednej Európe. Pre porovnanie, rovnako to, napriek rétorike maďarskej vlády, vidia iba 2 % Maďarov, a podobne iba 2 % Čechov a 1 % Poliakov.⁶⁶ To znamená, že dôvodom pre antisystémový sentiment nie je proruskosť Slovákov – je to skôr anti-západnosť. Bežný Slovák teda nechce viac Ruska vo svojom živote – chce menej Západu, od čoho si sľubuje akúsi kombináciu toho najlepšieho z oboch svetov: západný životný štandard a spoločenskú slobodu, ale životné istoty a životné tempo, ktoré si pamätajú zo socializmu 70. – 80. rokov.^{67 68} To je pravdepodobne aj kľúč k pochopeniu zvláštneho mixu politických preferencií antisystému, ktorý je na ľavo-pravej osi stredoľavý, ale na konzervatívno-liberálnej osi skôr konzervatívny. Nespája ho žiadna konzistentná idea – spája ho odpor k jednému alebo viacerým dominantným kultúrnym vplyvom v podobe liberálnej demokracie, kapitalizmu a individualizmu.

To predstavuje pre Slovensko problém, keďže ľudia volia podľa aktuálneho sentimentu (teda dlhodobu udržiavanej emócie) a daná nálada sa následne prenáša do parlamentu. Keďže však s istotou vieme, že toľkí Slováci nie sú ani fašisti, ani extrémisti, je čas sa poctivo zaoberať tým, kým v skutočnosti sú – a prečo. To si ale bude vyžadovať masívny výskumný projekt, porovnateľný so prieskumami sociálnej stratifikácie v 60. alebo 90. rokoch, ktoré sa v našej spoločnosti odvtedy nezopakovali. V praxi preto nedokážeme dostatočne podrobne mapovať názorové a hodnotové rozdiely medzi rôznymi segmentmi slovenskej populácie.

Prvým krokom pre akékoľvek riešenie je dostatočne podrobne poznať skúmaný problém. Inak bude akýkoľvek pokus o jeho riešenie postavený viac na subjektívnej intuícii, ako na objektívnom poznaní. A pravdepodobnosť jeho riešenia tak klesá.

66 Globsec Trends, 2022.

67 Na 50. alebo 60. roky spomína s láskou málokto – aj preto, že väčšina ľudí si toto obdobie dnes už nepamätá, ale aj preto, že dané obdobie bolo ťažké aj v Československu. Nostalgia sa teda viaže hlavne k zvýšeniu životnej úrovne zo 70. a 80. rokov 20. storočia.

68 Denková, Z., Ikony socializmu? – Každodenný život baníkov v Banskej Štiavnici medzi rokmi 1948 – 1989, Neografia a Slovenské banské múzeum v Banskej Štiavnici, 2023, str. 262-263.

Prečo má polovica ľudí na Slovensku antisystémový sentiment, už tušíme. Ale pri otázke, kto presne sú títo ľudia a kde žijú, stále viac hádame, ako reálne vieme, pričom od politikov aj novinárov pribúda používanie nálepiek o „sedliakoch“, „lúze“, „dezolátoch“ či „fašistoch“, ktoré často nezodpovedajú realite a sociálnej kohézii v našej spoločnosti viac škodia ako pomáhajú. A ako antisystémový sentiment riešiť? Tu sme už viac v ríši dojmov ako poznania. Kým spoločenský vedci aj štátni analytici nedostanú zdroje a nástroje na to, aby mohli tieto otázky zodpovedať, a kým nevznikne na strane vedenia relevantných štátnych aj neštátnych inštitúcií vôľa pustiť sa do dlhodobého, systematického a interdisciplinárneho skúmania týchto problémov, v ríši dojmov a stereotypov aj zostaneme. Na našu vlastnú škodu.

Polovica obyvateľstva má so systémom, v ktorom žijú, vážny problém. Niet divu, že eroduje kohézia, rastie polarizácia a kumulujú sa ďalšie spoločenské patológie viažuce sa na nízku spoločenskú dôveru. Pri ďalšom výskume tohto fenoménu je preto potrebné si uvedomiť niekoľko dôležitých vecí:

Po prvé - antisystémový sentiment neznamena nutne odmietnutie či nenávisť voči systému. Mnohým ľuďom je situácia, v ktorej sa ocitli oni aj systém, úprimne ľúto. Vidíme, že nemalá časť antisystému naďalej trvá na tom, že spoločnosť treba meniť reformami. Títo ľudia by nesúhlasili, že sú zaradení k antisystému – ako vidíme na úvodnej ilustračnej fotografii, sú presvedčení, že nie oni sú proti systému – ale systém je proti nim. Zmerať tieto nuansy bolo nad možnosť tohto exploratívneho prieskumu, ale je potrebné brať ich do úvahy.

Po druhé – antisystém nie je „zlý“. Autori tejto analýzy ho vnímajú ako symptóm frustrácie, ktorá pramení primárne z dvoch zdrojov: z reálnych a z domnelých chýb systému. Medzi tie reálne patrí skúsenosť s neefektivitou či nespravodlivosťou, ktorú jednotlivci a skupiny v súčasnom systéme zakúšajú, a príklady ktorých boli uvedené vyššie. Medzi tie domnelé patrí:

- obviňovanie systému z vlastných zlyhaní a neochota prebrať zodpovednosť za svoj život,
- nereálne predstavy o fungovaní a možnostiach systému (masívne rozšírené aj kvôli silnejúcej konšpiračnej mentalite, rozpadu dôvery v informácie a odborníkov a prehnané spoliehanie sa na štát),
- prisudzovanie ťažkostí, ktoré má človek v živote, systému, hoci boli spôsobené novými technológiami či zmenou prostredia, a teda by sa udiali bez ohľadu na typ systému, v ktorom žijeme.

Šedou zónou medzi reálnymi a domnelými chybami systému je frustrácia pociťovaná veľkou časťou generácie, ktorú zachytila transformáciou bývalého (socialistického) systému na súčasný, ktorá nebola mentálne ani zručnosťami na zmenu pripravená. Mnohí z tejto generácie cítia oprávnenú frustráciu a nespravodlivosť z toho, že sa zrazu ocitli v znevýhodnenej pozícii.

Aj v tomto prípade platí, že je potrebné sa zamerať na riešenie príčin frustrácie, ktoré ovplyvniť vieme, a zmieriť sa s tými, ktoré ovplyvniť nevieme. Zároveň využiť kapacity vedcov aj skúsenosti bežných ľudí na to, aby sme rozoznali, ktoré faktory patria do ktorej skupiny. A keď príde na generáciu zasiahnutú transformáciou spoločnosti – pomôcť jej v najväčšej možnej miere. Väčšina je dnes v dôchodkovom veku, ale to znamená, že má vplyv na ďalšie generácie. A ak bude veľká časť spoločnosti v krajine nespokojná, a je jedno, či sú dôvody reálne, alebo nie, daná krajina bude mať vážne ťažkosti napredovať – nech si vyberie akýkoľvek smer.

Rovnako platí, že v súčasnosti sú primárne straty Slovenska spôsobené nie vážnymi chybami, ale stagnáciou – tá je zdrojom ušlého zisku, ušlého talentu, ušlej inovácie a nakoniec aj ušlej populácie. Ak sa naša spoločnosť zasekne v boji frustrovaných skupín, môže nám ujsť aj budúcnosť. Nie kvôli vážnym chybám. Ale preto, že ostaneme prešlapovať na mieste, „prejeme“ naše zdroje a nepripravíme sa na krízy budúcnosti.

Riešiť polarizáciu a rast antisystému, ktorý dnes dosahuje polovicu populácie, by teda malo byť jednou z priorít Slovenska – a jeho elít, ktoré majú na rozdúchavanie, ale aj upokojovanie frustrácie najväčší dosah. Prvým krokom je poznať realitu. Až potom hľadať spôsoby, ako ju zlepšovať.

PRÍLOHA - EXPERIMENTÁLNY SPÔSOB HĽADANIA KONSENZU ONLINE ●

DEMDIS REPORT - ČO S (ANTI)SYSTÉMOM, KU KTORÉMU SME SA PREŠTRNGALI?.

Platforma DEMDIS zorganizovala s podporou DEKK Inštitútu v novembri 2023 štrukturovanú diskusiu na témy antisystému. Hlasovalo 513 účastníkov, ktorí spolu odovzdali 16455 hlasov, ktoré boli následne analyzované.⁶⁹ DEMDIS pre zrozumiteľnosť chápala „systém“ ako systém liberálnej demokracie. Diskusia nespĺňa kritériá reprezentatívneho výskumu, nemá k dispozícii demografické dáta, ale slúži ako experimentálny nástroj hľadania konsenzu diskusii medzi diskutujúcimi na silne polarizujúce témy.⁷⁰ DEMDIS tak umožnil DEKK Inštitútu overiť relevanciu záverov z terénneho výskumu. Tieto závery bude potrebné ďalej skúmať, ale môžu odborníkom slúžiť ako inšpirácia pre ďalší výskum.

„Ideály slobody a demokracie po vyše troch dekádach od ich víťazstva čelia vážnej kríze. Praskajú pod silnejúcim tlakom antisystémových síl, alebo je chyba v našej deformovanej verzii demokracie? Z jednej strany sa ozývajú hlasy proti liberálnej demokracii, z druhej volania po obrane pred antisystémovými silami. Vo verejnom diskurze panuje obojstranný monológ. K otázke sme sa v DEMDIS postavili dialógom a hľadali príčiny a riešenia, ktoré by mohli nájsť podporu medzi polarizovanými táborami: Prečo rastie ‚antisystém‘? Aké riešenia máme na stole? A ako pristúpiť k ich implementácii? Rezignovať, zreformovať systém či revolučne pokoriť a postaviť nanovo?“⁷¹

Dominantné názorové štiepenie medzi skupinami A (antisystém) a B (systém) sa zoskupili okolo troch postojov: vzťah k liberálnej demokracii, nástup novej vlády (parlamentné voľby z 30. septembra 2023) a konšpiračné teórie.

Skupina A sa vyznačuje odmietavým postojom k systému liberálnej demokracie. Jej členovia si myslia, že demokracia reálne neexistuje – „to, čo tu máme, je len o moci peňazí, zahraničnej lobby, ich prisluhovačov, vplyve mimovládok a moci médií“. Silnú podporu

69 DEMDIS Report: Čo s (anti)systémom, ku ktorému sme sa preštrngali?, november 2023, <https://www.demdis.sk/co-s-anti-syste-mom-ku-ktoremu-sme-sa-prestrngali-vysledky/>.

70 DEMDIS na analýzu výsledkov diskusie využíva metódu Polis: <https://www.demdis.sk/polis/>.

71 Ibid, str. 1

v skupine má aj rámcovanie demokracie ako „ideologicky prefarbenej atrapy“. Vyše 70% diskutujúcich má pocit, že nemá vplyv na chod našej spoločnosti, a 54 % si myslí, že má rovnaké hodnoty a pohľad na život ako väčšina ľudí na Slovensku. Pomerná väčšina (43 % za; 25 % proti) podporuje názor, že „systém je nastavený proti ľuďom, ako som ja“. Zaujímavý kontrast vzniká pri rovnakej otázke na „štát“, pri ktorej si „len“ 36 % myslí, že štát je nastavený proti ľuďom, ako sú oni. V otázke implementácie riešení sa javí, že dochádza k istej miere nekonzistentnosti postojov – zlepšovanie reformami podporuje 61 % skupiny, radikálnu zmenu revolúciou 40 % a 27 % si myslí, že nemá zmysel sa snažiť, treba len nejako prežiť (otázka umožnila označiť viacero odpovedí). Viac ako polovica (58 %) je presvedčená, že „svet riadia tajné spolky, ktoré sa usilujú o vytvorenie totalitnej svetovlády“. Len tretina (38 %) zo skupiny dôveruje väčšine ľudí.

Skupina B je špecifická podporou liberálnej demokracie, ktorú podľa jej presvedčenia podkopávajú antisystémové sily. Diskutujúci zo skupiny sa obávajú demontáže demokratických inštitúcií novou vládou. Oproti skupine A je iba 29 % presvedčených, že, „systém je nastavený proti ľuďom, ako som ja“, pravdepodobne aj vďaka presvedčeniu, že „dnes si vie nájsť každý šikovný človek uplatnenie a vypracovať sa. Neschopní ľudia sa sťažujú a závidia ostatným, čo tomu niečo obetovali“. Pri riešení podporujú najmä postupné zlepšovanie reformami (89 %), hoci niektorí by siahli aj po radikálnom riešení (24 %). Len 9 % si myslí, že nemá zmysel sa vôbec snažiť, lebo nedokážu nič zmeniť. Viac ako polovica skupiny (53 %) je presvedčená, že väčšine ľudí sa dá dôverovať.

Najkonsenzuálnejšie komentáre v diskusií naprieč skupinami A aj B

	Zhoda v A	Zhoda v B
1. Som za spravodlivú, demokratickú a slobodnú spoločnosť.	80 %	94 %
2. Som proti totalite.	74 %	96 %
3. Demokraciu nestačí len držať pri živote, treba ju aj zlepšovať.	70 %	93 %
4. Som za systém nenásilného a mierového presadzovania požiadaviek.	70 %	79 %
5. Problém je v nefungujúcich politických stranách. Miesto spojky s občanmi sú len eseročkou otcov zakladateľov.	74 %	77 %
6. Demokraciu potrebujeme priblížiť k ľuďom.	63 %	81 %
7. Naša spoločnosť sa musí postupne zlepšovať reformami.	61 %	89 %
8. Ak by demokracia fungovala lepšie, antisystémové prúdy by nesilneli.	63 %	68 %
9. Problém nie je v demokracii ako takej, ale v tom ako na Slovensku nefunguje.	57 %	86 %
10. Treba upokojiť situáciu v krajine, prestať rozdeľovať politickými rozhodnutiami štát, národ a rodiny, zákony prijímať na základe diskusie.	86 %	88 %

OBLASTI ZHODY.

Prvé dva najkonsenzuálnejšie komentáre: „Som za spravodlivú, demokratickú a slobodnú spoločnosť.“ a „Som proti totalite.“ naznačujú, že vnímanie konfliktu na osi demokracia – autokracia môže byť nepresné. Zhoda je aj na požiadavke na „systém nenásilného a mierového presadzovania požiadaviek“. Panuje teda zhoda na kľúčových témach slobody, demokracie aj mierového riešenia. V čom je teda problém?

„Problém nie je v demokracii ako takej, ale v tom ako na Slovensku nefunguje.“ Hlavnou príčinou nárastu antisystémových síl je najmä nedostatočné napĺňanie demokratických ideálov. To potvrdzuje aj zhoda na tom, že „ak by demokracia fungovala lepšie, antisystémové prúdy by nesilneli“. Zhodne vnímaný problém je „v nefungujúcich politických stranách. Miesto spojky s občanmi sú len eseročkou otcov zakladateľov.“

To vplýva aj na vnímaný pocit bezmocnosti, nedostatočného sociálneho ventilu či reprezentácie vo verejnom diskurze. Nedostatočná (re)prezentácia verejnej mienky vyúsťuje aj v zhodu z oboch názorových táborov, „že slovenská spoločnosť sa pohybuje smerom k sociálnej konfrontácii“. V praxi aj keď niekto podporuje systém nenásilného presadzovania požiadaviek, no zároveň má pocit, že nefunguje, ľahšie možno porozumieť požiadavkám na jeho zborenie či radikálnu revolučnú zmenu.

Z analýzy výsledkov diskusie vyplýva, že hlavným motívom (anti)systému na Slovensku je subjektívny pocit bezmocnosti, ktorý pramení z presvedčenia o neefektivite systému. Kontrast medzi deklarovanými ideálmi liberálnej demokracie a jej praktického výkonu (tzv. *demokratický deficit*) vyúsťuje do frustrácie a do rastu apetítu po radikálnejších riešeniach.

DEKK INŠTITÚT - PREDSTAVENIE ●

DEKK Inštitút je nezávislá výskumná organizácia, ktorá vznikla začiatkom roka 2020 z iniciatívy niekoľkých mladých vedcov, študentov a humanitárnych pracovníkov. Motívom bol záujem o skúmanie spoločnosti a spoločná skúsenosť väčšiny zúčastnených z prostredia konfliktov, zdravotníckych projektov a utečeneckých táborov krajín Blízkeho východu, juhovýchodnej Ázie a Afriky, kde si tvrdým spôsobom uvedomili dve veci: dobre fungujúca spoločnosť si vyžaduje starostlivosť a pokojnú osobnú angažovanosť svojich členov a napriek všetkým oblastiam oprávnenej kritiky nám je na Slovensku stále veľmi dobre. Chceme prispieť svojou troškou, aby to tak zostalo.

DEKK Inštitút je slovenským reprezentantom vo World Values Survey Association (WVSA), najväčšej prieskumnej organizácii študujúcej hodnoty na svete, na ktorej spoločenskovedných dátach stojí veľká časť rozhodovania OSN, OBSE či Svetovej banky, a vo World Association for Public Opinion Research (WAPOR), svetovej asociácii profesionálov z oblasti zberu a dizajnovania prieskumov verejnej mienky.

Dizajnujeme vlastné prieskumy verejnej mienky a analytické nástroje. S ich kvalitou nám pomáhajú partneri z celého sveta, projektoví odborní garanti a Vedecká rada DEKK Inštitútu. Nechceme ale robiť vedu pre vedu. Rozhodli sme sa o naše výstupy aj analytické nástroje podeliť, tak ako sa v minulosti iní nezištne delili s nami, a uľahčiť tak život štátnym analytikom, vedcom, novinárom aj širokej verejnosti. V ľahko dostupných databázach, ktoré postupne zverejňujeme, budú môcť overiť tvrdenia, s ktorými sú konfrontovaní v stále mohutnejúcom informačnom toku zo štandardných aj alternatívnych médií či sociálnych sietí. Chceme prispieť ku skvalitneniu spoločenskej diskusie a zároveň pritiahnúť pozornosť k problematike kohézie.

Náš cieľ je dlhodobý. Uvedomujeme si, že pochopenie a následná intervencia v oblasti sociálnej kohézie je práca približne na dve generácie. No Slovensko máme radi, a to o to viac, že sme strávili roky v zahraničí – v lepšom, ale aj výrazne horšom prostredí, ako je to slovenské. Vieme preto, kam by sme sa ako spoločnosť mohli dostať, ale aj ako hlboko klesnúť. Sme presvedčení, že každý jednotlivec môže prispieť k zlepšeniu krajiny. Toto je náš príspevok.

PREČO DEKK? ●

Dorrit Dekk (narodená ako Dorothea Karoline Fuhrmann v roku 1917) bola rodáčka z Československa (Brno) a počas 2. sv. vojny spolupracovala na rozšifrovaní Enigmy. Názov DEKK Inštitút je inšpirovaný ideou, že Dorrit Dekk pracovala na vážnom probléme svojej doby, o ktorom vtedy málokto vedel a považoval ho za dôležitý.

Sociálna kohézia je dnes ekvivalentom toho, čo bola kedysi Enigma. Je to kľúčový problém týkajúci sa celej spoločnosti, ktorý však vo svojej komplexnosti málokto eviduje a ešte menej ľudí ho rieši. Dorrit Dekk tak bola obyčajným človekom, ktorý prispel k vyriešeniu neobyčajnej výzvy, ale po vojne sa vrátila k normálnemu životu a živila sa ako dizajnerka.

Aj my sme obyčajní ľudia, ktorí vkladajú svoje sily do riešenia neobyčajného problému. Začiatkom roku 2020, keď náš inštitút vznikol, sme inšpirovaní Dorrit Dekk začali pracovať na skúmaní kohézie popri svojich obyčajných prácach a životoch – avšak so snahou o maximálnu profesionalitu a spájanie síl s poprednými špecialistami vo vede a výskume.

PODPORTE NÁS ●

V prípade, že Vám naša práca dáva zmysel, budeme vďační, ak podporíte náš ďalší výskum rozpadu a regenerácie sociálnej kohézie na Slovensku a v Európe.

<https://www.dekk.institute/podporte-nas/>

POUŽITÉ ZDROJE DÁT

EVS (2022). European Values Study 2017: Integrated Dataset (EVS 2017). GESIS, Cologne. ZA7500 Data file Version 5.0.0, <https://doi.org/10.4232/1.13897>.

World Value Survey Wave 2. Inglehart, R., C. Haerpfer, A. Moreno, C. Welzel, K. Kizilova, J. Diez-Medrano, M. Lagos, P. Norris, E. Ponarin & Puranen, B. et al. (Eds.) (2018). World Values Survey: Round Two - Country-Pooled Datafile. JD Systems Institute & WWSA Secretariat.

World Value Survey Wave 3. Inglehart, R., C. Haerpfer, A. Moreno, C. Welzel, K. Kizilova, J. Diez-Medrano, M. Lagos, P. Norris, E. Ponarin & Puranen, B. et al. (Eds.) (2018). World Values Survey: Round Three - Country-Pooled Datafile. JD Systems Institute & WWSA Secretariat.

World Value Survey Wave 7. Inglehart, R., C. Haerpfer, A. Moreno, C. Welzel, K. Kizilova, J. Diez-Medrano, M. Lagos, P. Norris, E. Ponarin & Puranen, B. et al. (Eds.) (2018). World Values Survey: Round Seven - Country-Pooled Datafile. JD Systems Institute & WWSA Secretariat.

DEKK Dataset 2023: Dôvera a Antisystém. Kosnáč, P., Gloss, H. Data file Version 2.0 - Public. Agentúra Focus pre DEKK Inštitút, Bratislava, August 2023.